

תעודה

קובץ מחקרים של בית הספר למדעי היהדות וארכיאולוגיה
ע"ש חיים רוזנברג

לא

מתלמידיו של אהרן עיונים בספרות התנאים ומקורותיה לזכרו של אהרן שמש

עורכים

דניאל באיאריץ, ורד נעם וישי רוזן-צבי

חברי הוועדה האקדמית של כתב העת:
פרופ' דוד אסף, פרופ' יורם כהן, פרופ' משה מורגנשטרן,
פרופ' ישי רוזן-צבי, פרופ' יובל רוטמן, פרופ' דלית רום-שילוני

מזכיר המערכת: ד"ר עומר מיכאליס

עריכת לשון: שרה פוקס

אוניברסיטת תל אביב

תשפ"א

תעודה

חקרי גניזת קהיר, תש"ם-1980	תעודה א
עיונים במקרא, תשמ"ב-1982	תעודה ב
מחקרים בספרות התלמוד, בלשון חז"ל ובפרשנות המקרא, תשמ"ג-1983	תעודה ג
מחקרים במדעי היהדות, תשמ"ו-1986	תעודה ד
מחקרים בעברית ובערבית, תשמ"ו-1986	תעודה ה
מחקרים בעברית ובערבית, תשמ"ח-1988	תעודה ו
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"א-1991	תעודה ז
מחקרים ביצירתו של אברהם אבן עזרא, תשנ"ב-1992	תעודה ח
מחקרים בלשון עברית, תשנ"ה-1995	תעודה ט
מחקרים במדעי היהדות, תשנ"ה-1995	תעודה י
מחקרים במדרשי האגדה, תשנ"ו-1996	תעודה יא
התפוצה היהודית בתקופה ההלניסטית-רומית, תשנ"ז-1996	תעודה יב
אישות ומשפחה בהלכה ובמחשבת ישראל, תשנ"ז-1997	תעודה יג
מפגשים בתרבות הערבית-היהודית של ימי הביניים, תשנ"ח-1998	תעודה יד
חקר הגניזה לאחר מאה שנה, תשנ"ט-1999	תעודה טו
מחקרים במדעי היהדות, תשס"א-2001	תעודה טז-יז
מדברים עברית, תשס"ג-2002	תעודה יח
מחקרים בספרות העברית בימי הביניים ובתקופת הרנסנס, תשס"ג-2002	תעודה יט
היסטוריוסופיה ומדעי היהדות, תשס"ה-2005	תעודה כ
תעודה כא-כב חידושי זוהר – מחקרים חדשים בספרות הזוהר, תשס"ז-2007	תעודה כא-כב
קנון וכתבי קודש, תשס"ט-2009	תעודה כג
פנים וכיוונים במדעי היהדות, תשע"ב-2011	תעודה כד
בארץ ובתפוצות בימי בית שני ובתקופת המשנה, ספר זיכרון לאריה כשר, תשע"ב-2012	תעודה כה
מיתוס, ריטואל ומיסטיקה, מחקרים לכבוד פרופ' איתמר גרינולד, תשע"ד-2014	תעודה כו
חוקרים עברית מדוברת, תשע"ו-2016	תעודה כז
אסיף ליסיף, מחקרים בפולקלור ובמדעי היהדות, לכבוד פרופסור עלי יסיף, תשע"ח-2017	תעודה כח
יד משה, מחקרים בתולדות היהודים בארצות האסלאם, מוקדשים לזכרו של משה גיל, תשע"ח-2018	תעודה כט
מבנה פואטי, תהליכים קוגניטיביים ואינטואיציה ספרותית, מחקרים מוגשים לפרופסור ראובן צור, תש"ף-2020	תעודה ל

בעטיפה: אהרן כהן גדול. פרט מציור קיר בבית הכנסת בדורא אירופוס, המאה השלישית

ISSN 0334-1364

©

כל הזכויות שמורות לאוניברסיטת תל אביב
סודר במשרד לעיצוב גרפי, אוניברסיטת תל אביב
נדפס בדפוס אליגנר

פרופ' אהרן שמש

תוכן העניינים

11	רשימת המשתתפים בכרך
13	פתח דבר
15	רשימת הפרסומים של אהרן שמש
	שער ראשון: מקרא ומגילות
	עדות, אזהרה והשבעה: בין המקרא לחז"ל
23	אורית מלכה
	קריאה חדשה במגילת מקצת מעשי התורה
67	ורד נעם
	עיון ב־4Q159
91	כנה ורמן
	שער שני: מן הבית השני אל התנאים
	טומאת הממזר ו'נדת אנוש': בין ספרות קומראן לספרות התנאים
129	ידידה קורן
	מצוות פורים בימי הבית השני ובספרות התנאית: פרקים בתולדות
	ההלכה
169	משה בנוביץ
	הכל מוכן לשבת? בין ספרות בית שני לספרות התנאית
195	יואל קרצ'מר־רזיאל
	ישוע, הפרושים והתורה שבעל פה
229	דניאל באירין
	שער שלישי: עריכה ונוסח
	אכילת פסחים לא קתני: עיון בנוסח המשנה הראשונה במסכת
	ברכות ובִּהְרָכְבָּה
251	שלמה נאה

	לחקר עריכתן המגמתית של סוגיות: עיון בשלוש סוגיות בפתיחת בבלי סנהדרין
277	מנחם כהנא
	הגוי, החשוד ו'אחרים' אחרים: תהליכי עריכה, הלכה וחברה בתוספתא
315	חנן מזא"ה
	ממראית עין לחשד ובחזרה: מעברים בטעמי הלכה בפאה ובחנוכה אהרן עמית
349	
	שער רביעי: בין משנה למדרש
	שפת המדרש
367	משה הלברטל
	הגדות על דופי
381	עדיאל שרמר וישי רוזן־צבי
	עיר מוקפת חומה: על תיאורי הבאת הביכורים במשנת התנאים
411	הלל מאלי
	מה חידש רבן יוחנן בן זכאי בדין 'חדש'? תקנה ותולדות פרשנותה
451	דוד הנשקה
	שער חמישי: ספרות התנאים במבט בין־תרבותי
	בין יחיד לציבור ובין דם לבשר: פניו הכפולות של קורבן הפסח
481	מירה בלברג
	אישה הרה היוצאה ליהרג – גלגולו של פולמוס
505	יפעת מוניקנדם
	מספרות ההלכה הקדומה לחוק הרומי: לתולדות התהוותם של פרקי בבא מציעא
541	יאיר פורסטנברג
vii	תקצירים באנגלית

מספרות ההלכה הקדומה לחוק הרומי: לתולדות התהוותם של פרקי בבא מציעא

יאיר פורסטנברג

א. פתיחה

במהלך שלושים הפרקים של מסכת נזיקין¹ עוברת המשנה בהדרגה מנושאים המעוגנים במקראות ומסודרים על פיהם לנושאים שאין להם יסוד מקראי.² ענייני ארבעה אבות נזיקין, גנבות וחבלות, המרוכזים בחלקה הראשון של המסכת, מבוססים על פרשיות הנזקים שבתורה (שמות כא, יח-כב, ה). הלכידות הנושאית והתשתית המקראית ניכרים גם לאחר שינוי הסדר במשנה מנזקי ממון לנזקי אדם.³ מנגד, הפרקים האחרונים של המסכת (מן הפרק האחרון של בבא מציעא ואילך) עוסקים

* אני מבקש להודות לחברי קבוצת המחקר 'ראשית המדרש' בראשות פרופ' שלמה נאה, שבמסגרתה נוסח והתגבש מאמר זה: שלמי אפרתי, הלל בייטנר, עמית גבריהו, ידידה קורן ואסף רוזן-צבי. כמו כן תודה ליואל קרצ'מר-רוזיאל, לאלישיב שרלו ולפרופ' ירחמיאל ברודי שהואילו לקראו גרסאות קודמות של המאמר ולהציע שיפורים משמעותיים.

1 מבחינה עניינית נתייחס למסכת נזיקין כאל מסכת אחת, למרות שההפניה לפרקים היא בהתאם לחלוקה לשלוש הבבות. סתם הפניה לפרקים היא לבבא מציעא, אלא אם כן ציוין אחרת.

2 כפי שכתב הרמב"ם במבואו לפירוש המשנה: 'אחר כך בבא מציעא וענינה בדיני הטענות והפקדונות וההשכרה והתביעות והשכירות וכל מה שראוי להסתפח לעניין זה, כדרך שעשה הכתוב, אחר דיני שור ובור והבער וכי ינצו אנשים, דיבר בדין ארבעה שומרין. אחר כך בבא בתרא וענינה במשפטי חלוקת הקרקעות וכו' ואיחר חלק זה מפני שכולו קבלה ודברי סברא, ולא נתבארו במקרא' (מהדורת קאפח, עמ' טו). עם זאת, נשים לב שהסברו של הרמב"ם אינו מבאר את פרטי הנושאים במהלך בבא מציעא. השוו להסברו של המאירי (מהדורת שלזינגר, עמ' 1): 'ובאו ענייני השער הראשון לבאר הדינין בתביעות הבאות לזה לזה מצד היזק... ובאו ענייני השער השני לבאר הדינין בתביעות הבאות דרך טענה מאדם לחברו לא מצד תביעה שמחמת היזק אבל דרך טענה... ובאו ענייני השער השלישי בענייני התביעות הבאות בקרקעות... וכן בחלוקת הקרקעות המשותפים וענייני המורשישים'.

3 לדיון בסידורם של הפרקים העוסקים בנזקי ממון בראש המסכת ראו נ' זהר, 'מקרא, משנה ומחשבה: עריכה ומשמעות בראש מסכת נזיקין', א' ארליך, ח' קרייסל וד"י לסקר (עורכים),

בנושאים שאין להם אחיזה במקרא: דיני שכנים, מכירה ושטרות.⁴ בתוך כך שולבו גם דיני ירושה, המהווים דרך נוספת להעברת נכסים. קצות המסכת אינם מעוררים אפוא קושי מיוחד בהבנת ארגון הנושאים ותיאור העקרונות המנחים בעיצוב התחומים ההלכתיים.

ואולם, במרכזה של המסכת מופיעה תערוכת לא סדירה. נושאים המבוססים על פרשיות מקראיות, כגון אבדה ושומרים, הונאה וריבית, שזורים בנושאים חדשים שאינם נלמדים מן המקרא, כגון שכירות וקבלנות. הקושי בהבנת מהלך הפרקים המרכזיים במסכת בבא מציעא אינו נוגע רק לביאור הסדר שבו הוצבו זה לצד זה נושאים מובחנים, אלא הוא נובע במידה רבה מפיצול וכפילות של נושאים קרובים בחלקים שונים של המסכת. כך למשל, דיני שומרים הנידונים בפרק ג, ומבוססים על פרשת השומרים (שמות כב, ו-יב), חוזרים שוב בפרקים ו-ח בתוספת דיני שואל הסמוכים להם בתורה (שמות כב, יג-יד), אלא שבפרקים שבתווך נוספו נושאים מגוונים ושונים: אונאה (ד), ריבית (ה), שכירות אומנים ופועלים (ו-ז). כמו כן, דיני פועלים מופיעים בראש פרק ז, ולאחר סטייה לעניין שכירות בתים וקבלנות שדות חוזרת המשנה בסוף פרק ט לעסוק בשכר שכיר. כיצד אפשר להסביר פיצול זה? עם זה, ועל אף הקושי לעקוב אחר סדר הנושאים, מתקבל הרושם הכללי שהמשנה מבקשת להציע מעבר מדורג מן הפרקים בסוף בבא קמא וראש בבא מציעא, העוסקים בהחזקה של נכסי אחר ללא רשות על ידי גזלה ומציאה,⁵ אל סוגים שונים של חוזים ממוניים, ועד להעברה גמורה של נכסים באמצעות מכירה בתחילת מסכת בבא בתרא. דוד דאובה תיאר את ארגון המסכת ברוח זו. הוא זיהה במסכת נזיקין ניסיון פורץ דרך של החכמים לגבש את תחום המשפט הפרטי (private law), אך טען שמאמצי המשנה והארגון הצליחו רק בחלקם, והמשנה לא השתחררה לחלוטין

על פי הבאר: מחקרים בהגות יהודית ובמחשבת ההלכה מוגשים ליעקב בלידשטיין, באר שבע תשס"ח, עמ' 195-208.

4 יוצא דופן הוא איסור הונאה במידות ומשקלות המשולב בפרק ה של בבא בתרא, ראו להלן.
5 לדברי נ' זוהר, 'הלכה שהיא כאגדה: פתרון חידתו של צמד משניות בפרק הזהב', סידרא לא (תשע"ו), עמ' 59-71, פרק ד העוסק בהונאה הוא אחרון בשורת הפרקים העוסקים באופנים שונים של 'הגזול את חברו'. הזיקה בין הפרקים הללו מעוגנת גם בפסוקי ויקרא ה, כ-כו בנוגע למי שמכחיש בשבועה שבידו פיקדון, תשומת יד, גזל, עושה או אבדה (לעניין זה נחזור להלן). לפי ניסוחו של דוד הנשקה, שלושת הפרקים הראשונים עוסקים במי שהגיע לידו ממון של אחרים, שאין לו בו זכויות כלשהן, לעומת ששת הפרקים הבאים העוסקים במי שהגיע לו ממון של אחרים בדרך המקנה לו בו זכויות. ראו ד' הנשקה, משנה ראשונה בתלמודם של תנאים אחרונים: סוגיות בדיני שומרים, רמת גן תשנ"ז, עמ' 28 (פרק זה בספר התפרסם גם כמאמר: הנ"ל, 'ארבעה שומרים הם?', שנתון המשפט העברי טז-יז [תש"ן-תשנ"א], עמ' 145-218).

מן התלות במקרים הקונקרטיים והמוגבלים שבפרשיות המקראיות.⁶ אם כן, בקווים כלליים מאוד אפשר לתאר מהלך מתגלגל שראשו בנזקים וסופו בעסקאות, חוזים ומכירה, אך ניכר כי מהמורות טקסטואליות רבות ומחויבות למקראות מנעו עריכה חלקה ורציפה של המסכת הגדולה.

אי לכך, בשל הכפילויות והפיצולים המתגלעים בפרקי בבא מציעא, אם כרצוננו לפענח את צורתה של המסכת, לא די בבחינת שיקולי העריכה והסידור – כגון מדוע בחר עורך המשנה לסדר את דיני ריבית אחרי דיני אונאה⁷ – אלא יש לזהות את מקורות המשנה שצורפו יחד אל תוך המבנה המורכב שלפנינו. מאחר שאין עיקרון קבוע או אפילו רצף של שיקולים עקיבים, שאפשר להסביר על פיהם את צורתם של הפרקים שלפנינו, והם אינם מתבארים לא על יסוד המקראות ולא בהתאם לארגון תמאטי מובהק, ננסה להתחקות אחר השלבים השונים של התהוות המשנה. הצעות נקודתיות ברוח זו כבר הוצעו על ידי חוקרים קודמים,⁸ אך עיון שיטתי מלמד שאין לפנינו רק תחיבה של קבצים מזדמנים אל תוך רצף המסכת, אסופה של מקורות מגוונים שעמדו לפני העורך או גלגול אגבי מנושא לנושא, אלא בידינו להבחין בין שלבים מובחנים של עריכת המשנה.

כפי שנראה, ההבדל בין המקורות השונים המרכיבים את המסכת משקף לא רק שיטות מתחרות של ארגון ההלכות שהורכבו זו על גבי זו, אלא הוא אף עשוי ללמד על יצירתה של תפיסה חדשה של המשנה גופה.⁹ בייחוד אבקש לטעון שהמעקב

6 ראו D. Daube, 'The Civil Law of the Mishnah: The Arrangement of the Three Gates', *Tulane Law Review* 18 (1944), pp. 352–407 (Reprinted in, C. M. Carmichael (ed.), *Collected Works of David Daube*, Vol. 1: *Talmudic Law*, Berkeley 1992, pp. 257–304). כך למשל הוא מצביע על ההפרדה והתיחום של תחום הנזק במשנה, בניגוד לפסוקי המקרא המשלבים אותו בתוך ענייני גנבה וחבלה, ואף על פי כן הקטגוריות של נזקי ממון נקבעות לפי המקרים בפסוקים (עמ' 374). התלות במקראות מסבירה גם את ההפרדה בין ענייני גנבה בפרק ז לדין גזל בפרק ט בבבא קמא (עמ' 375).

7 ראו למשל הצעותיו המסופקות של אלבק במבואו למסכת בבא מציעא (עמ' 59–60). לדבריו, פרק 'המפקיד' עוקב אחר פרק 'אלו מציאות' מכיוון שהוא שונה בעיקר את האבדות (החסרונות) בפיקדון. דא עקא, נושא זה מופיע רק במשניות ו-ח. הפרק על ריבית נסמך לפרק על הונאה בעקבות לשונו של יחזקאל יח המצרף שני איסורים אלו בקבוצת חטאים שבין אדם לחברו (עם חטאים ממוניים אחרים). הפרק השישי חוזר להונאה במקרה של שכירות, כשאחד הצדדים חוזר בו.

8 ראו להלן הצעותיהם של חיים לפין ודוד הנשקה.

9 דוגמה זו מצטרפת לדוגמאות קודמות שבהן הראיתי שינויים בדרכי ארגון הנושאים במשנה, המצביעים על תפיסה מחודשת של עריכת המשנה ותכליתה. ראו מאמריו, 'עריכות קדומות של טהרות: עיון מחודש במקורות המשנה', תרביץ פ (תשע"ג), עמ' 507–537; 'ממסורת

אחר התהוות פרקים אלו במסכת נזיקין מאפשר לנו לזהות את המעבר מדרך ארגון המשנה על פי סדר המקרא, כפי שמצוי בספרות ההלכה הקדומה, להקשר המשפטי הרומי של עריכת המשנה. ביצירה מורכבת כמו המשנה, ששאבה ממקורות שונים, צפוי שתתקיימנה זו לצד זו דרכים שונות של ארגון ההלכות, רמות שונות של תלות במקראות או המשגה משפטית. אין בכך רבותא. עם זאת, הדוגמה שלפנינו חושפת את ההבדל בין מוקדם למאוחר, ובכך מאפשרת לתאר את ההקשרים האינטלקטואליים המשתנים ואת המעבר בין סוגות ספרותיות שונות, העומדות ביסוד התהוות המשנה. נפתח את עיוננו בניחוח פרקים ו-ט. פרקים אלו מעוררים תמיהות רבות, שפתרוןן טמון בהפרדה בין שני המקורות שמהם הורכבו. כפי שאבקש לטעון, הקפיצות החוזרות ונשנות בין נושאים בפרקים אלו מעידות על אריגה של קובץ סדור בענייני שכירות אל הלכות המבוססות על סדר המקראות בספר דברים (חלק ב). בחלק הבא אבקש לשחזר את תהליך התהוותה של תרכובת טקסטואלית זו. לשם כך נרחיב את הידיעה לפרקים הקודמים בבבא מציעא, שם נראה את תפקידו של סדר הפרשיות בשמות כא-כב בסידור המסכת. על רקע זה תזדקק חריגותן של פרשת שומר בהמה ופרשת שואל, שנעקרו ממקומן ושולבו בשלב מאוחר יותר במסגרת הלכות שכירות. כך יעלה בידינו להפריד בין מוקדם למאוחר בעריכתה של המסכת (חלק ג). בחלקים ב-ג ניעזר בטבלאות אחדות כדי להמחיש את מהלך הפרקים ומקורותיהם.

לאחר תיאור מבנה המסכת ושחזור תהליך ההתהוות של המסכת הערוכה לפנינו, נפנה לבחון את המודלים הספרותיים והמשפטיים שיכולים להסביר את השינוי בדרכי הסידור של המשנה. בעוד צורתה הקדומה של המסכת בהתאם לסדר המקרא מגלה זיקה עמוקה למודלים קרובים בספרות ההלכה הקדומה מקומראן, שאותם תיאר אהרן שמש ז"ל בעבודתו, העריכה המאוחרת מתבארת לאור מקבילות קרובות בספרות המשפט הרומית (חלק ד). קורות התהוותה של המסכת חושפות אפוא את ההקשרים המשתנים של יצירת ההלכה והתהוות המשנה מראשיתה, על רקע ספרות ההלכה של בית שני, ועד לעריכתה בצילה של מערכת המשפט הרומי.

ב. הפרדה בין שני מקורות: עיון בפרקים ו-ט

נתחיל את הניתוח במקום שבו הקושי הטקסטואלי נוכח ביותר. סדר הנושאים בפרקים הראשונים של בבא מציעא (אבדה, פיקדון, הונאה וריבית) אומנם מעורר סקרנות ועשוי ללמד על דרך עריכת המשנה. עם זה, מאחר שכל פרק מוקדש לנושא שונה, הם אינם מעוררים קושי מובהק. לעומת זאת, סידור הנושאים בפרקים ו-ט

¹ למחלוקת: שינוי דרכי המסירה במשנתם של תנאים ראשונים, תרכיץ פה (תשע"ח), עמ'

מעורר קושי ניכר. כדי להקל על ההתמצאות נחלק פרקים אלו לחמישה חלקים, הארוגים בצורה לא סדירה תוך דילוגים וחזרות:

[א] שכירות עבודה ובהמה (פרק ו)

[ב] אכילת פועלים (ז, א-ח)

[ג] ארבעה שומרים (ז, ח-ה, ה)

[ד] שכירות בתים וחכירת קרקעות (ח, ו-ט, י)

[ה] שכר שכיר ומשכון (ט, יא-יג)

נציג בקצרה את החלקים, ולאחר מכן נדון ביחס ביניהם ובבעיות שהם מעוררים. [א] פרק ו עוסק באדם שחזר בו מתנאי שכירות או שינה אותם במקרים של שכירות עבודה (אומנים ופועלים)¹⁰ ושכירות בעלי חיים. בחלק האחרון של הפרק (ו-ח) עוברת המשנה לנושא קרוב. בעקבות ההתייחסות לאחריותו של שוכר בהמה, חוזרת המשנה לשכירות אומנים ופועלים, והיא מגדירה את רמת השמירה שלהם על החפץ שבו נשכרו לטפל. כמה הלכות אומנם סוטות ממתווה זה,¹¹ אך מהלך הפרק כולו נהיר.

[ב] פרק ז ממשיך בעניין פועלים אך מהיבט אחר. ראש פרק ו עוסק בחובתם של הפועלים להגיע לעבודה, וראש פרק ז מוסיף על כך את מנהג המקום: 'אמר להם להשכים ולהעריב מקום שנהגו שלא להשכים ולא להעריב אינו רשאי לכופן'. מכאן מתגלגלת המשנה ליחידה ארוכה (עד ראש משנה ח) העוסקת באכילת פועלים. מה מותר להם לאכול מן התורה, ומה מהלכות מדינה. במבט ליניארי על המשנה נראה כי העיסוק בפרק ו בחובת הפועלים לבצע את עבודתם התגלגל בפרק הבא לביור נרחב של זכויותיהם.

[ג] עד משנה ח בפרק ז אפשר לקרוא את המשניות ברצף, אך בנקודה זו נקטע הרצף ומתחיל נושא חדש שלכאורה אינו משתלשל מקודמו. כאן מופיעה הכותרת: 'ארבעה שומרים הן: שומר חנם והשואל נושא שכר והשוכר', ולאחריה מפרטת המשנה את רמת האחריות של כל אחד מן השומרים על פי האמור בפרשיית השומרים בתורה, תוך שימוש באוצר המילים המקראי. ראשו של פרק ח ממשיך בדינו של השואל, שהוא אחד מן הארבעה, הנפטר מאחריות רק במקרה שבעליו עמו. אם כן, לאחר שהסיפא של פרק ז נסמכת על פרשיית שומר בהמה שמתה,

10 מכותרות הפרקים במשנה מתקבל הרושם שפרק ו עוסק באומנים ופרק ז בפועלים, אלא שלמעשה גם המקרים המפורטים בראש פרק ו עוסקים בפועלים ולא באומנים. כך מפורש בתוספתא המקבילה, שם לא מוזכרים כלל האומנים (ז, א; עמ' 97).

11 המקרה של 'השוכר את החמור והבריקה' במשנה ג אינו עוסק באחריות השוכר אלא באחריות הבעלים לספק בהמה אחרת. משנה ז, העוסקת ברמת השמירה של המלווה על המשכון, מובאת אגב שמירתו של האומן.

נשברה או נשבתה (שמות כב, ט-יב), ראש הפרק הבא עובר לפרשייה הבאה בעניין שואל פרה, ובדין בעליו עמו (שם, יג-יד).¹²

[ד] בפרק ח משנה ו עוברת המשנה לרצף משניות בעלות תבנית קבועה ונושא אחיד, שאין לו כל זיקה לחטיבת המשניות הקודמת בעניין שומרים. המשניות בסיפא של פרק ח פותחות כולן בלשון 'המשכיר בית לחבירו', והן מפרטות מה כלול בחוזה השכירות. משניות א-י בפרק הבא פותחות כולן במשפט 'המקבל שדה מחבירו', והן מפרטות מה הן המלאכות שהוא צריך לעשות, מה הוא מקבל מן התוצרת, ומה הן חובות הצדדים במקרה שהשדה לא נעבד או לא עשה פרי.

[ה] בשולי פרק ט עוברת המשנה במעבר חד לשני נושאים שאינם קשורים למה שלפניהם, והיינו מצפים שיהיו משולכים במקומות אחרים במסכת. משניות יא-יב עוסקות בחיוב תשלום שכר שכיר בזמנו, ומשנה יג עוסקת בדיני משכון.

דרך סירוגם של הנושאים ברצף יחידות זה מעוררת קשיים ניכרים. ראשית, כיצד נסביר את מקומה של היחידה על ארבעת השומרים?¹³ יש מי שביקש לתלות את ההוספה של יחידת דיני השומרים במשפט החותם את דיני אכילת פועלים, 'שומרי פרות אוכלים מהלכות מדינה' (ז, ח). אגב האזכור של שומרי פירות תחב העורך יחידה מן המוכן על ארבעת השומרים.¹⁴ ועדיין הלומד תמה, מה ראה אותו סדרן להוסיף כאן – ולא בפרק המפקיד – קובץ מקיף וסדור על שומרים, או לחילופין – מדוע לא צירף את היחידה לסוף פרק שישי, המבוסס גם הוא על מערכת ארבעת השומרים? ובכלל, האם ראוי שנושא מרכזי זה יובא אגב גררא בעקבות צירוף שולי, 'שומרי פרות'?'¹⁵ יתרה מזו, יש לשים לב שהמקרים הנידונים בחלק זה מתמקדים בשכירות של בהמה, והם ממשיכים את המקרים האמורים בפרק שישי

12 כדרכה של המשנה, היחידה אינה עשויה מקשה אחת אף שהנושא משותף. לאחר שמשנה ז, ח עוסקת בשבורה, שבויה ומתה, כלשון המקרא, משניות ט-י נוקטות במונח 'אונס'. כמו כן, פסק ההלכה 'יחלוקו' במשנה ח, ב גרר אחריו קובץ הלכות העוסקות במקרים דומים ודינים 'יחלוקו' (ד-ה).

13 דאובה (לעיל, הערה 6), נזיקין, עמ' 383-388, מזהה את פרקים ו, א-ח, ה (יחידות [א]-[ג]) כיחידה אחת העוסקת באחריות השוכר, ועל פי דרכו הוא רואה בחזרה למדרש הפסוקים עדות לתלות המתמשכת של המשנה במקראות, גם כאשר היא מפתחת קטגוריה חדשה של חוזה.

14 ראו: H. Lapin, *Early Rabbinic Civil Law and the Social History of Roman Galilee: A Study of Mishna Tractate Baba Mesia*, Atlanta 1995, pp. 85-86; הנשקה (לעיל), הערה 5, עמ' 48-49.

15 אין להכחיש את הזיקה הספרותית בין הרישא לבין הסיפא של משנה ז, ח, אך הדעת נותנת שהתרחש תהליך הפוך. ההלכה של שומרי פירות נוצרה כחוליה מקשרת, כדי להחליק את המעבר בין המקורות.

בנוגע לאחריות שחלה על שוכר הבהמה לבהמה ששכר. בסוף פרק ו מופיעה גם ההבחנה בין שומר חנם לשומר שכר, שחוזרת בחלקו השני של פרק ז. אך אם נאמר שזהו המשך של הפרק הקודם, נשאלת השאלה מדוע נקטע נושא השמירה על ידי דיני אכילת הפועל בחלקו הראשון של הפרק השביעי. נראה אפוא כי כל אחד מן הנושאים כשהוא לעצמו, אכילת פועלים מחד גיסא, ושמירת בהמה מאידך גיסא, יכול היה להשתלשל מתוך דיני השכירות האמורים בפרק ו, אך ההרכבה שלהם יוצרת צרימה ניכרת בטקסט.¹⁶

מדיני שכירות התגלגלה המשנה לזכויות הפועלים מצד אחד, ומצד אחר – לאחריות השוכר והשוואל במסגרת דיני ארבעת השומרים. ואולם, החטיבה הבאה (ד) חוזרת לעניין שכירות, ודנה בהשכרת בתים וקרקעות (חכירה ואריסות). בדומה לפרק ו, שמתאפיין ברצף של משניות שפתחו בלשון 'השוכר את האומנין / את החמור' וכד', כך גם בסיפא של פרק ח חוזרת המשנה להצגה קבועה של תבנית דומה: 'המשכיר בית לחברו', 'המקבל שדה מחברו'. אך אם חשבנו שהמשנה השלימה את דיני הפועלים ועברה לדיני שכירות של נכסים, חוזרת המשנה בסוף פרק ט לנושא זה ועוסקת בדיני שכר שכיר (ט, יא-יב). לכאורה, מקומו הצפוי של שכר שכיר הוא בפרק ז במסגרת 'השוכר את הפועלים'. ואם נרצה לטעון ששכר שכיר נוסף בשלב מאוחר יותר כנספח, לאחר השלמת כל סוגי השכירות למיניהן,¹⁷ נשאלת השאלה מדוע המשנה כורכת איתו גם את דין המשכון (ט, יג).

הרושם הכללי המתקבל אפוא מפרקים ו-ט הוא שנושא השכירות על כל צדדיו הביא את עורך המשנה לצרף מקורות מסוגים שונים, ולהתגלגל לנושאים משיקים (אכילת פועלים ודיני שומרים), שצורפו יחד במשנה בצורה לא סדירה. עם זאת, עיון צמוד מלמד כי אין מדובר בגיבוב של מקורות בנושאים קרובים אלא בשני מהלכים שנארגו יחד. למעשה, משעה שאנו מבחינים בין שתי קבוצות של מקורות המרכיבות

16 ראו חידושי הריצ"ד, הגהות, פירושים, ביאורים על הבבלי והירושלמי, חלק ג: נזיקין, מוסד הרב קוק תשמ"א, עמ' ריב (ד"ה 'שם' בד"ה 'ארבעה שומרים'). הוא עמד על מקומה התמוה של משנת ארבעת השומרים, והסביר שמצד העניין היא שייכת מיד לאחר משניות השוכר את האומנים, אך נדחתה עד לאחר דיני הפועלים.

17 זו דרכו של אלבק במקרים רבים (אם כי כאן הוא אינו נוקט גישה זו). ראו ח' אלבק, מבוא למשנה, ירושלים תשכ"ז, עמ' 116. ראו גם מ' וייס, 'פרקי משנה בעלי אופי תוספתאי', דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות (תשמ"ג), חטיבה ג, עמ' 55-62. לסקירת מחקר ולדיון מפורט בהשלכותיה של גישה זו על הבנת מסכת טהרות ראו עבודתי, 'אכילה בטהרה בתקופת התנאים: מסכת טהרות והקשריה ההיסטוריים והתרבותיים', עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית תשע"א, עמ' 29-73. כפי שטענתי שם, הניסיון לתאר מסכת על פי ארגון תמאטי כולל, עלול להוביל בסופו של דבר לזיהוי 'נספחים' רבים מדי הנתרים בשוליים.

את הפרקים הללו, נוכל לזהות בנקל את סידורה והגיונה של כל אחת מן הקבוצות. כפי שראינו, דיני שכירות ודיני פועלים מצורפים בפרקים אלו וקוטעים זה את זה. המשכן של ההלכות בסוף פרק שישי בדבר חובת השמירה של האומנים והפועלים כשומרי חנם או כשומרי שכר מצוי בחלקו השני של פרק שביעי, המפרט את רמת החיוב של כל אחד מן השומרים הללו; וזכויות האכילה של הפועל המופיעות בראש פרק ז קשורות לדין שכר שכיר בסוף פרק ט. כפי שאני מבקש להראות, ההפרדה יוצרת שני רצפים בעלי היגיון פנימי שהורכבו זה על גב זה.

בעקבות סדר המקראות בדברים

נתחיל מן הנקודה שבה הסדר התמאטי נפרע לחלוטין, ודווקא בו אפשר למצוא עדות מובהקת לסידור חלופי שהובלע בסדר הפרקים כאן. המשניות האחרונות בפרק ט, הכורכות שכר שכיר ומשכון, אינן מתבארות אלא כעדות להיצמדות לסדר המקראי בנקודה זו. ההסבר הסביר ביותר לצירופן של הלכות אלו, שמצד ענייני שייכות למקומות שונים במסכת, הוא סמיכותן בדברים כד: ¹⁸ 'לֹא תַעֲשֶׂק שְׂכִיר עֲנִי וְאֶבְיֹן וְכו' (יד-טו), לְצַד 'כִּי תִשֶׂה בְרַעַךְ מִשְׁאֵת מְאוּמָה לֹא תָבֵא אֶל בֵּיתוֹ לְעֵבֵט עֵבֶטוֹ וְכו' (י-יג). עניין משכון אף מוזכר בפסוקים נוספים בפרק: 'לֹא יִחַבֵּל רִחִים וְרִכְבּוֹ' (ו); 'וְלֹא תִחַבֵּל בְּגֵד אֱלֻמָּנָה' (ז). יתרה מזו, ההקשר המקראי של ההלכות הללו ניכר מתוך היקף המדרשים המצוטטים בשלוש המשניות ט, יא-יג בהיקף נרחב הרבה יותר מן הרגיל במסכת. והנה, יחידה נוספת בפרקים אלו, שראינו שהיא קוטעת את הרצף הענייני סביבה, גם היא שייכת להקשר מדרשי סמוך מאוד. הלכות אכילת פועלים, המרכיבות את החלק הראשון של פרק ז (חלק ב) לעיל) וקוטעות את ענייני השומרים שסביבן, מבוססות על מדרש הפסוקים בסוף פרק כג בדברים, ובראש פרק כה.¹⁹ אם כן, רצף של הלכות שאינן משתלבות במישרין בתוך ענייני השכירות, תואם את ההקשר המקראי בדברים.

והנה, משעה שאנו ערים לתפקידו של ההקשר המדרשי של הנושאים הפזורים במסכת ובודקים לאורו את הפרקים הסמוכים, מתגלה תופעה מפתיעה ומשמעותית.

18 כך מסביר אלבק, נזיקין, עמ' 62, את צירוף הנושאים בסוף פרק ט.
 19 המשנה אומנם אינה מצטטת פסוקים, אך פרטי הדינים נגזרים משני המקורות לדין אכילת פועלים. המקרים המוזכרים במשנה: העושה במחובר לקרקע בשעת גמר מלאכה, ובתלוש מן הקרקע עד שלא נגמרה מלאכתו בדבר שגידולו מן הארץ, והתיאור של מי שעושה בידיו, ברגליו או בכתפו (ו, ג) נלמדים מן הפסוקים: 'כִּי תָבֵא בְּכָרְם רְעֵד' וגו', 'כִּי תָבֵא בְּקִמְתָּ רְעֵד' וגו' (דברים כג, כה-כו), וכן 'לֹא תִחַסֵּם שׂוֹר בְּדִישׁוֹ' (כה, ד). השו"ס ספרי לדברים, פיסקה רסו (עמ' 286-287); שם, פיסקה רפז (עמ' 305); מדרש תנאים על דברים כג, כה-כו (עמ' 153), כה, ד (עמ' 164).

כל הפרשיות בדברים כב-כה העוסקות ביחסים ממוניים בין אדם לחברו נידונות על פי סדרן במהלך מסכת נזיקין (והן מרוכזות בעיקר בפרקי בבא מציעא), כפי שעולה מן הטבלה הבאה:

אבדה, פריקה וטעינה	כב, א-ד	בבא מציעא ב
ריבית	כג, כ-כא	בבא מציעא ה
אכילת פועלים	כד, כה-כו	בבא מציעא ז, א-ח
שכר שכיר	כה, יד-טו	בבא מציעא ט, יא-יב
משכון	כז, ו, י-יג, יז	בבא מציעא ט, יג
מידות ומשקלות	כה, יג-טו	בבא בתרא ה, י-יא

אנו רואים אפוא כי כל הנושאים הרלוונטיים מחטיבה מקראית זו ללא יוצא מן הכלל מופיעים במסכת ונידונים לפי סדרם.²⁰ יש חריגה קלה בהקדמת שכר שכיר למשכון (דיניהם שלובים בראש פרק כד), אך הדברים מסתברים בשל הסמיכות לדיני פועל שבאו לפניהם.²¹ ההתאמה בין סדר הנושאים במסכת לבין סדר הפרשיות בדברים לא יכולה להיות מקרית. אומנם נושאי המסכת נבלעו בעקבות שילוב של יחידות נוספות (כפי שנראה בפירוט להלן), ולכן סדר הפרשיות אינו ניכר בהן, אך זרותן של הלכות שכר שכיר ומשכון, שלא מצאו את מקומן בתוך הסידור הענייני של המסכת הערוכה, מעידה על קיומו של מקור המבוסס על הסדר המקראי המרכיב חלק ניכר מן המסכת.

קובץ שכירות

להלן נראה כי רצף המקראות בדברים צורף לרצף המקראות בשמות, האופייני לחלק הראשון של המסכת, וכי יש בכך הסבר מלא לסדר הנושאים בפרקים ב-ה בבבא מציעא. קודם לכן עלינו להראות כיצד זיהוי הרצף המקראי מסייע להסבר סדר הנושאים בפרקים ו-ט, שרובו אינו מבוסס על הפרשיות המקראיות. לאחר שבוודנו מתוך פרקים ו-ט את היחידות השייכות לעריכה האחרת (ז, א-ח; ט, יא-יג), נוכל לתאר את המסגרת הטקסטואלית המתקבלת בלעדיהן. אם נשלוף את דיני אכילת פועלים, הקוטעים את דיני השמירה, לא זו בלבד שייוצר רצף של דיני השומרים, אלא תתגלה לפנינו עריכה משוכללת של יחידה רחבה (המסתיימת לפני עניין שכר שכיר) העוסקת בשיטתיות בדיני שכירות, והיא בעלת מאפיינים צורניים ותוכניים מובהקים.

20 אינני כולל את הפסוקים העוסקים במתנות עניים, שאינם בכלל דיני ממונות.

21 נוסף על כך, במקרה זה קשה לדבר על סדר, כיוון שהמקראות מסורגים בפרק. בפרט – האיסור לחבול בגד אלמנה, הנדרש במשנה (ט, יג), מאוחר לפסוקי שכר שכיר הנדרשים במשניות הקדומות.

היחידה (ו, א-ח; ז, ח-ט, י) שנכנה בשם 'קובץ שכירות' מציגה בזה אחר זה ארבעה סוגי שכירות: [1] שכירות פועלים ואומנים, [2] שכירות בהמות, [3] שכירות בתים, [4] קבלת קרקעות. ההלכות הכלולות בקובץ השכירות מתאפיינות בלשון אחידה הפותחת בבינוני פועל: 'השוכר את האומנין/הפועלים'; 'השוכר את החמור/הפרה'; 'המשכיר בית לחבירו'; 'המקבל שדה מחבירו'. בכל אחד מתחומים אלו בוחנת המשנה מה נחשב לשינוי בתנאי חוזה השכירות, ומה צריך לעשות כדי לקיים אותו. בראש פרק ו נידונים שינוי והטעיה במקרה של שכירות אומנים ופועלים, ובהמשך הפרק נידונים מקרים של שינוי בשוכר את הבהמה. ההמשך הענייני של דיונים אלו נמצא בקבוצות הבאות של חוזי השכירות, המופיעים בקובץ מאמצע פרק ח ואילך. לאחר שנידונו שכירות פועלים ושכירות בהמות, עוברת המשנה לשכירות בתים. גם כאן נידונים תנאי השכירות וחובות השימוש המופרים בתחום זה: מהי תקופת השכירות, מי חייב לשלם על השיפוצים, והאם מותר לבעל הבית לבצע שינויים בבית. ברוח זו מוקדש גם הפרק התשיעי, העוסק במי שקיבל שדה מחברו על מנת לעבדו, לאפשרות של שינוי תנאי החוזה ואי מימוש תנאי החכירה והאריסות: אם האריס לא טיפל כיאות בשדה או שהשדה לא הפיקה את מה שהיה צפוי. כשם שהמשנה בפרק שישי דנה במי ששכר בהמה להביא עליה חיטים אך הוא הביא עליה שעורים (ו, ח), כך בפרק ט שנינו: 'המקבל שדה מחבירו לזרעה שעורים לא יזרעה חיטים'. לאחר שהפרדנו את המשניות על אכילת פועלים, השייכות לעריכה אחרת (המבוססת על סדר המקרא), מתקבלת חטיבה המציגה ארבעה סוגי שכירות: שכירות עבודה (אומנים ופועלים) ושכירות בהמה מזה, ושכירות בתים וחכירת קרקעות מזה.²² במרכז של יחידה זו מופיע מה שנראה לכאורה כדיגרסיה לעניין ארבעת השומרים, אך מבט על מבנה היחידה הסדורה שזיהינו חושף את תפקידם האורגני של דיני ארבעת השומרים במרכזו של קובץ השכירות. נשים לב כי הדיגרסיה לכאורה לעניין ארבעת השומרים לא רק ממוקמת באמצע קובץ השכירות, אלא היא משלימה במישורין את הדיונים שבאו לפני בעניין שכירות עבודה ובעניין שכירות בהמה, ובהתאם לאותו סדר: ראשית נידונים חיובי השמירה על כלים אצל אומן ואצל פועל

22 יש הבדל ראוי לציון בין המחצית הראשונה של הקובץ, בעניין שכירות פועלים ובהמות, לבין המחצית השנייה שלו, בעניין בתים וקרקעות. החלק הראשון דן במי שהפר חוזה, בפועלים שחזרו בהם ובשוכר בהמה שנהג בה שלא כראוי, שנושאים באחריות למעשיהם. לעומת זאת, ההלכות בחלק השני מפרטות את החובות הכרוכות בקיום החוזה, ולא את הסנקציות שנוקטים עקב הפרתן. תחום שכירות הבתים והקרקעות מוצג אפוא כתחום שיש בו פיקוח המבטיח את קיומם של החוזים לטובת הצדדים, בניגוד לחוזים קצרי טווח – שכירות פועלים ובהמות – שבהם צפוי שהצדדים יחרגו מתנאי השכירות, ולפיכך המשנה נדרשת לקבוע סנקציות על הפרת החוזה.

(ו, ו-ח), ומיד לאחר מכן²³ – עקרונות האחריות הנוגעים לבהמה ולשכירות בהמה: שבורה, שבויה ומתה, אונס ומתה כדרכה (ז, ח-י). גם מבחינה עניינית דיני השומרים מכוונים אל דיני השכירות שלפניהם: רמת האחריות של האומנים ושל הפועלים מוגדרת בהתאם לקטגוריות של שומר חנם ושומר שכר. לאחר מכן קובעת המשנה את רמת האחריות של שוכר בהמה על ידי השוואתו לדינו של נושא שכר. לפנינו אפוא קובץ שבו מהלך סדור בעניין שכירות. קובץ זה כולל אומנם במרכזו יחידה המבוססת על פרשנות פרשיית שומר בהמה ושואל (שמות כב, ט-יד), אך היחידה הזאת ארוגה לתוך מהלך הקובץ והיא חלק אורגני מתוכנו ומארגונו של תחום השכירות. מרכיב מובנה של כל חוזה שכירות נוגע לאחריות של האחד על נכסי חברו שבידו. הדברים נוגעים גם לשכירות בתים ולקבלת קרקעות,²⁴ אך במקרה של כלים ובהמות מרכיב זה של השכירות נלמד מדיני השומרים במקרא. בהתאם לכך כורכת המשנה את דיני שכירות עבודה ובהמה בפירוט דרגות האחריות של השומרים השונים, והם מוצגים על פי סדר חומרתם משומר חנם דרך שוכר בהמה ועד לשואל. לאחר השלמת דיני שכירות בהמה עוברת המשנה לשכירות בתים וקרקעות.

הטבלה הבאה מציגה את רצף הפרקים ו-ט על בסיס שני הקבצים שזיהינו:

סדר פרשיות דברים	קובץ שכירות	
	[1] שכירות עבודה	ו, א-ב
	[2] שכירות בהמה	ו, ג-ה
	[א1] דיני שמירה בעבודה	ו, ו-ח
אכילת פועלים		ז, א-ח
	[א2] דיני שומרים בבהמה	ז, ח-ה, ה ²⁵
	[3] שכירות בתים	ח, ו-ט
	[4] שכירות קרקעות (קבלנות)	ט, א-י
שכר שכיר		ט, יא-יב
משכון		ט, יג

23 נשוב ונדגיש כי מאחר שלפנו את אכילת פועלים, ששייכת לעריכה חלופית על פי סדר המקראות, משנת ארבעת השומרים (ז, ח) באה מיד אחרי סוף פרק ו בעניין שמירת כלים. 24 לעניין קרקעות, ראו למשל משנה ט, ד על חובתו של המקבל לנכש כדי שלא תעלה עשבים בפני בעל הבית. מקרים של נזק באונס ומי נושא בנזק נידונים במשניות ו-ז. דוגמאות לנזק בשכירות בתים מופיעות בתוספתא בבא מציעא ח, כט-ל (עמ' 109-110), כגון העמדת תנור בבית, הכנסת תרנגולים לבית או יין למרתף – הגורמים לפגיעה בקירות – או בית שנתנגע. 25 משניות ח, ד-ה עוסקות בענייני ספקות בעקבות המקרה במשנה ג ואינן עוסקות בשמירת בהמה.

כפי שעולה מן הטבלה, פרקים ו-ט ערוכים במחשבה תחילה ומבוססים על שני קבצים סדורים ונפרדים ששולבו יחד. משעה שזיהינו את שני הקבצים, אין כל חריגה בסידור הנושאים. נוסף על כך, אין כל קושי להבין את האופן שבו בחר העורך לצרף את שני הרצפים זה לזה. במקום שבו קובץ השכירות מסיים לעסוק בשכירות פועלים שילב העורך את דיני אכילת פועלים, ולאחר שהסתיים קובץ השכירות הוא חזר לנושאים הבאים בפרשיות דברים, שכר שכיר ומשכון. בהתאם לכך אפשר גם להבין את הסדר בהמשך המסכת. כפי שנראה להלן, בעקבות קובץ השכירות מופיעים במשנה סוגים נוספים של חוזים: שותפות (שכנים) ומכירה. הפריט הבא מתוך הפרשיות בדברים, איסור מידות ומשקלות, משולב בתוך דיני מכירה, להלן בבא בתרא ה, י-יא. סגנונו ועניינו של שתי משניות אלו שונה מזה של המשניות שלפניהן ולאחריהן, אך בעקבות העיסוק במכירת שמן ויין שולבה גם החובה למצות את המידות.²⁶ כך סירג עורך המשנה שני רצפים נפרדים לתוך מהלך אחד.

ג. שלבי התהוות פרקי בבא מציעא

בסעיף הקודם עמדנו על כך שפרקים ו-ט מורכבים משני רצפים: סידור נושאים בהתאם למקראות בדברים וקובץ סדור בענייני שכירות. מצד אחד הרכבה זו קטעה את קובץ השכירות באמצע דיני השומרים, שם השתרבו דיני אכילת פועלים, ומצד אחר קובץ השכירות שובץ כך שהוא מפריד בין דיני אכילת פועלים לבין דיני שכר שכיר הסמוכים להם בתורה. שליפתו של קובץ שכירות מסביבתו הטקסטואלית חושפת רצף נושאים התואם את רצף הפרשיות בדברים: ריבית (דברים כג, כ-כא), אכילת פועלים (שם, כה-כו), ושכר שכיר ומשכון (כד, ו-ז). כפי שהצעתי, הרובד המבוסס על סדר הפרשיות בדברים כולל בראשו את השבת אבדה ופריקה וטעינה (כב, א-ד), ובהמשכו את איסור מידות ומשקלות המופיע בסוף אותם פרקים (כה, יד-טז). יחדיו מתקבל קובץ הכולל את כל הפרשיות הרלוונטיות המופיעות במסכת נזיקין לפי סדרן בתורה, כפי שהוצג בטבלה הראשונה למעלה.

26 המשניות הראשונות בפרק (בבא בתרא ה, א-ה) עוסקות בהיקף המכירה במקרים שונים (ספינה, קרקע, בהמה), והן פותחות בבינוני פועל (המוכר, הקונה). בהמשך הפרק המשנה עוברת למכירת פירות, והיא עוסקת באפשרות לחזור מן המוכר. גם כאן (מלבד משנה ו הפותחת את היחידה) המשניות פותחות בבינוני פועל ונוקטות בסגנון קזואיסטי. משניות י-יא, לעומת זאת, המבוססות על הפסוקים (דברים כה, יג-טו), מנוסחות בלשון אפודיקטית, והן מצוות את החנווני כיצד לנהוג במידותיו ומשקלותיו. לזיקה בין ההלכות במשנה לבין הפסוקים ראו ספרי דברים, פיסקה רצד, עמ' 313 ומקבילותיו. וכן ש' נאה, 'ממחה משקלות ומקנח מאזניים: פרק מתוך מסכת מידות ומשקלות', תרביץ נט (תש"ז), עמ' 379-395.

עד כאן עסקנו בהפרדה בין שני מקורות לשם הסבר ארגון הנושאים בפרקים ו-ט. מבלי לקבוע קדימות יחסית של מקור זה או אחר, הצטיירה לפנינו עבודתו של העורך ששילב שני מקורות למהלך אחד. בסעיף זה אני מבקש לצעוד אל מעבר לתיאור זה, ולחשוף את תהליך ההיווצרות של התרכובת הזאת, ובכך להפריד בין מוקדם למאוחר בעריכתה של המסכת. לשם כך עלינו לעיין בסדר הנושאים בתחילת מסכת בבא מציעא לפני פרקים ו-ט. ראשית נראה כי הפרקים הראשונים של בבא מציעא מבוססים על צירוף רצף הפרשיות בדברים עם הנושאים המופיעים כסדרם בשמות כא-כב. בהמשך לפרקים הראשונים של מסכת נזיקין, העוקבים אחר הנושאים בפרשת 'משפטים', מרכיבים פרקי בבא מציעא על סדר זה, ללא כל חריגה, גם את רצף הנושאים בדברים. על רקע זה נבוא לבאר בחלק השני של סעיף זה את מקומו של הפריט היחיד בפרקי בבא מציעא שחורג מן הסדר המקראי ושולב במסגרת 'קובץ השכירות' בהמשכה של המסכת. עקירתן של פרשיות שומרי בהמה ושואל מסדרן הצפוי ושילובן בקובץ נפרד היא מפתח לתיאור תהליך התגבשותה של המסכת.

סידור המשנה בעקבות שמות כא-כב

כאמור, פרקים ב, ה, תחילת ז וסוף ט תואמים את סדר הפרשיות בדברים, אך כיצד נסביר את מקומם של פרקים ג-ד? מתברר שגם סדרם של פרקים אלה מונחה על ידי סדר הנושאים המקראי. הנושאים שאינם מופיעים בדברים נוספו ברצף, בלא קיטוע, לפי סדר הפרשיות בשמות כב והשתלבו לתוך אותו הסדר: פרק ג: פיקדון (שמות כב, ו-ח); פרק ד: הונאה (כב, כ);²⁷ פרק ה: ריבית (כב, כד); ובהמשך מופיע גם משכון (כב, כה-כו). ענייני פיקדון והונאה נוספו במשנה סמוך לפני ריבית, המופיעה בשתי הפרשות, וכך הורכבו הפרשיות בשמות לפי סדרן אל תוך סדר הנושאים בדברים.²⁸ אם כן, מלבד קובץ השכירות מסודרים כל הנושאים בפרקי בבא מציעא (עד סוף פרק תשיעי) לפי סדר המקראות, תוך שילוב שתי היחידות המקראיות העיקריות (שמות כב, דברים כב-כה) ברצף אחד. הטבלה הבאה ממחישה את התשתית המקראית של פרקי המסכת, ואת מקומו של קובץ השכירות, שהוא המרכיב היחיד שחורג מן המבנה ונוסף על גבי תשתית רחבה זו.

27 פסוק זה הוא היחיד המצוטט בפרק רביעי, למרות שייקר דין הונאה נלמד מויקרא כה, יד-יז.

28 נושא המשכון מופיע גם הוא בהתאם למקומו בפרשיות בדברים (כפי שעולה מן הסמיכות לשכר שכיר), אך תוך שימור סדר הנושאים בשמות.

תוספת	שמות	דברים	פרק	נושא מקראי
	(כג, ד-ה) ²⁹	כב, א-ד	א-ב	אבדה וטעינה
	כב, ו-ח		ג	פיקדון
	כב, כ		ד	הונאה
	כב, כד	כג, כ-כא	ה	ריבית
קובץ שכירות			ו	
		כג, כה-כו (כה, ד)	ז, א-ח	אכילת פועלים
(ו, א-ט, י)			ז, ח-ט, י	
		כד, יד-טו	ט, יא-יב	שכר שכיר
	כב, כה-כו	כד, ו, י-יג, יז	ט, יג	משכון

אך זהו רק חלק אחד מתמונה רחבה יותר. למעשה, שילובן של הפרשיות בשמות כב בפרקי בבא מציעא הוא המשך ישיר של ארגון המסכת מראשיתה. פרשיות שמות כא-כב, העומדות ביסוד חלקה הראשון של מסכת נזיקין מראשיתה, צורפו עם רצף הנושאים בדברים כב-כה בחלקה האמצעי של המסכת. במקום להניח את הרצפים המקראיים בזה אחר זה, הרכיב אותם העורך יחד, תוך התאמה של הנקודות החופפות, ריבית ומשכון. לשם שלמות התמונה נסקור את הפרשיות המרכיבות את החצי הראשון של המסכת ואת המעבר מפרשיות שמות לפרשיות דברים.

ענייני נזקי ממון הנידונים בפרק כא בשמות סדורים כסדרם בפרקים הראשונים בבבא קמא. המשנה שהפרידה בין דיני נזיקין לדיני נפשות פתחה בנזקי ממון הקלים, והציגה ברצף את ארבעת אבות הנזיקין שבתורה (שמות כא, לג-לו; כב, ד-ה). בהתאם לסדר המקראות, הנושא הבא (בבא קמא ז) הוא תשלומי כפל, ארבעה וחמישה בגנב, המופיעים בקרב נזקי הממון (כא, לז-כב, ג). פרק ח משלים את חטיבת הנזיקין בדינו של החובל (בבא קמא ח), הקודם בתורה (כא, יח-כה), אך הועבר לסוף בשל חומרתו. לאחר מכן עוברת המשנה (בבא קמא ט-י) לעסוק בגזלן, דיון המשלים את דיני הגנבה.

הגזלן אינו מוזכר בשמות כא-כב, אך כפי שעולה מן הציטוט במשנה, בבא קמא ט, ז, העיסוק בו נסמך על פסוקי ויקרא ה, כ-כו, הכוללים את מי ש'כָּחַשׁ בְּעֵמִיתוֹ בְּפִקְדוֹן אוּ בְתִשְׁוֹמֵת יָד אוּ בְגִזְל אוּ עֵשֶׂק אֶת עֵמִיתוֹ. אוּ מִצָּא אֶבְדָּה וְכָחַשׁ בָּהּ וְנִשְׁבַּע עַל שְׁקָר', וגו'. בהתאם לכך, קבוצת המקרים הכלולים בפרשייה זו מנחה את בחירת הנושאים בסוף בבא קמא ובראש בבא מציעא: גזל, אבדה ופיקדון. עם זאת,

29 בנקודה זו אין התאמה בין סדר הנושאים בדברים ובשמות. נראה כי עורך המשנה העדיף את הסדר בדברים, שגם מתאים לשיבוץ של ויקרא ה, כ-כג בין הרצף של שמות לרצף של דברים. ראו להלן.

סדרם של הנושאים נקבע בהתאם לאותה מסגרת כללית שבאה לפני דיני גזל, סדר הפרשייה בשמות כא-כב. וכך, לאחר השלמת הנושאים מויקרא ה, חוזרת המשנה לסדר הנושאים על פי שמות כב. לצד זה, עם אזכורו של מוצא האבדה נפתחת כאן סדרה חדשה המבוססת על רצף הפרשיות בדברים, כפי שראינו.

סדר הנושאים המצוי לפנינו הוא אפוא תוצר של שילוב שלוש המקורות המקראיים, תוך היצמדות מרבית לסדר הנושאים המקראי, כפי שמסוכם בטבלה הבאה:³⁰

פרק	נושא	שמות	ויקרא	דברים
ב"ק א-ו	נזקי ממון	כא, לג-לו; כב, ד-ה		
ב"ק ז	גנבה	כא, לז-כב, ג		
ב"ק ח	חבלה	כא, יח-כה ³¹	(כד, יט-כא)	
ב"ק ט-י	גזלה		ה, כ-כג	
ב"מ א-ב	אבדה פריקה וטעינה	(כג, ד-ה)	ה, כ-כג	כב, א-ד
ב"מ ג	פיקדון	כב, ו-ח	ה, כ-כג	
ב"מ ד	הונאה	כב, כ	(כה, יד-יז)	
ב"מ ה	רביית	כב, כד	(כה, לה-לח)	כג, כ-כא
ב"מ ז, א-ח	אכילת פועלים			כג, כה-כו (כה, ד)
ב"מ ז, ח-ה	שומר בהמה ושואל	כב, ט-יד ³²		
ב"מ ט, יא-יב	שכר שכיר			כד, יד-טו
ב"מ ט, יג	משכון	כב, כה-כו		כד, ו, י-יג, יז
ב"ב ה, ט-י	מידות ומשקלות		(יט, לו)	כה, יג-טז

30 לחלק מן הנושאים יש מקבילות נוספות, בעיקר מספר ויקרא, שאין להן תפקיד מובהק בסידור הנושאים במסכת, ולפיכך הן מופיעות בגופן קטן בסוגריים.

31 חריגה זו מסדר הנושאים בשמות כא נובעת מן ההפרדה שאינה קיימת בפסוקים בין דיני נזיקין לדיני נפשות. לפיכך דין החובל מוצג כמקרה חמור של נזק ולא כסניף של חריגה.

32 חריגותה של שורה זו, הנובעת משילובו של קובץ השכירות במיקומו הנוכחי, תעמוד במוקד דיוננו להלן.

הנה כי כן, מן הניתוח המוצע עולה שהפרקים האמצעיים של מסכת נזיקין לא התהוו על יסוד תוכנית תמאטית, ולא מכינוס של מקורות,³³ תוך גלגול מנושא לנושא והוספה של נספחים, אלא על בסיס מעקב אחר סדר הפרשיות, תוך הרכבה רצופה של המקורות המקראיים המרכזיים מספרי שמות, ויקרא ודברים. גיוון הנושאים בפרקי בבא מציעא, בהשוואה לפרקי בבא קמא, מחדד את תפקידו של הסדר המקראי בחלק האמצעי של המסכת, שם צורפו בזה אחר זה נושאים שאין ביניהם זיקה עניינית ישירה.³⁴

על רקע זה בולטות בחריגותן פרשת שומר בהמה ופרשת שואל, שאינן מופיעות במקומן, וסירוגן במסגרת 'קובץ השכירות' פורע את סדר הנושאים בחלקם השני של פרקי בבא מציעא. חריגה יחידה זו היא תוצאה של ארגון מחדש של החומרים אל תוך מסגרות טקסטואליות חדשות, כפי שאבקש לטעון בדברים הבאים.

ההפרדה בין פרשיות השומרים

המשנה הערוכה לפנינו מפרידה בין ההלכות הנוגעות לפרשיית השומרים הראשונה (שמות כב, ו-ח), המרוכזות בפרק ג, לבין ההלכות הנוגעות לפרשיית השומרים השנייה (שם, ט-יב) ופרשת השואל (שם, יג-יד), הנידונות בפרקים ז-ח. בניגוד למי שטענו שישנה כפילות במשנה, שדנה פעמיים בצמד פרשיות השומרים, נכון יותר לומר שכל אחד מן ההקשרים במשנה ממוקד בפרשייה אחרת ובשאלות שהיא מעוררת. לעובדה זו נודעת חשיבות משביארנו את תפקידו של הסדר המקראי בארגון המסכת, ובהתאם לכך גם יש לבחון את משמעות החריגה מסדר זה. אם כן, לאחר שנבסס את הטענה שכל אחד מן הפרקים במשנה עוסק בפרשייה אחרת, נוכל לברר את השלכותיה של הסטייה מסדר המקרא לתיאור תהליך התהוות המשנה.

33 אין צריך לומר שבתוך הארגון הכולל נוספו מקורות מסוגים שונים, וכדרך הילוכה המשנה כוללת גם תוספות, הערות ונספחים. לסקירה מדגמית של תוספות מעין אלו במשנת בבא מציעא ראו לפין, בבא מציעא (לעיל, הערה 14), עמ' 83-98.

34 בפרקים אלו אפשר גם לזהות מגוון רחב של דרכי הסתמכות על המקרא (כך למשל עיון בהלכות ריבית בפרק ה מלמד כי הן מוקפות בראשן ובסופן בכל פסוקי הריבית בתורה). כמו כן מצויות זיקות שונות בין ההלכה המקראית להלכה במשנה. אך ענייננו כאן מוגבל לתפקידו של המקרא בסידור הנושאים במשנה, ולא למקורן של ההלכות או לתפקיד המדרש ביצירתן. נושא זה זוקק מחקר נפרד. במקרים מסוימים נראה שהמשנה אף מודעת לפער בין ההלכה לבין המקרא. בעניין זה ראו למשל מאמרי 'משנה עוקרת מקרא: עדויות לעיצוב ההלכה כנגד המקרא בעריכת המשנה', *Jewish Studies an Internet Journal* 16 (2019), pp. 1-20

בהתאם לאמור בפרשת השומרים הראשונה, עוסק פרק ג ככלל במסירה של חפצים, פירות, יין, חבית ומעות לידי שומר,³⁵ ולפעולה זו מתייחד הפועל 'הפקיד'. המשנה האחרונה בפרק כוללת שתי מחלוקות בית שמאי ובית הלל בעניין 'השולח יד בפיקדון'. המקור לדין זה הוא בפרשיית השומרים הראשונה (שמות כב, ו-ט), המלמדת שהשומר נפטר מאחריות על החפץ רק 'אם לא שלח ידו במלאכת רעהו'. על פי פרשה זו, במקרה שהחפץ נעלם יש שתי אפשרויות: או שהגנב יימצא וישלם כפל או שהשומר ייחשד בכך שהוא עצמו שלח יד בחפץ, ועל כך הוא עצמו יתחייב כפל.³⁶ בהתאם לכך אין התנאים עוסקים בפרק הזה ברמת השמירה הנדרשת מן השומר, אלא הם מוסיפים שהשומר נחשב 'שולח יד' גם אם לא גנב ממש אלא השתמש בפיקדון, ובכך הוא הופך אחראי לנזקים שחלו בו.³⁷ לפיכך בוחנת המשנה מהם התנאים שבהם מותר לשומר לקחת את מה שהופקד אצלו או להשתמש בו. ההבחנה בין סוגי השומרים והגדרת רמות השמירה אינן מענייננו של הפרק.³⁸

35 למעט משפט הפתיחה 'המפקיד אצל חבירו בהמה או כלים' (זוהי ההלכה היחידה שמצאתי הקושרת את פעולת ההפקדה לבהמה). ראו להלן. משניות ב-ה, הכוללות מקרים של שכירות ושאלת בהמה, הן קובצן נפרד שאינו עוסק בפיקדון, אלא ברווחים מממונו של אחר. רעת ר' יוסי קושרת את משניות הקובצן זו לזו.

36 השאלה האם השומר אשם בכך שהתרשל והחפץ נגנב אינה עולה בפרשייה זו. נקודה זו הדגישה ב' עובדיה, 'אחריותו של שומר פיקדון במקרה של גניבה: עיון מחודש ב"פרשת השומרים" (שמות כב 6-14)', דיני ישראל לא (תשע"ז), עמ' 1-25. עובדיה הבחין בין הפרשה הראשונה העוסקת באחריות הפלילית לבין שאלת האחריות הנזיקית הנדרונה בפרשה הבאה. הבחנה זו מועילה מאוד לפירוש הפרשיות, והיא אף מקרינה על הטיפול של החכמים במקראות אלו. על גבי טענת עובדיה אני מבקש להוסיף שהשומר בפרשה הראשונה אינו טוען טענת גנב, הוא רק צריך להישבע שלא שלח יד, שאם לא כן הוא הופך להיות חשוד וצריך לשלם שניים כגנב. לפיכך, אם יימצא הגנב ויתברר שהוא לא שלח יד, אז הוא יתחייב כשומר שנגנב ממנו, כפי שעולה מן הפרשה הבאה. השבועה אינה פוטרת מאחריות לגנבה אלא מחיוב הכפל של השולח יד בפיקדון.

37 זוהי מסקנה פרשנית סבירה בעקבות ההשוואה בין שתי הפרשיות, שהרי על פי הפרשה השנייה גם במקרה של אונס חייב השומר להישבע שלא שלח ידו בבהמה קודם לכן. גם לדברי יוספוס כל שימוש מועט מחייב את השומר במה שיקרה לפיקדון. ראו L. H. Feldman, *Judean Antiquities 1-4*, Flavius Josephus: Translation and Commentary, ed. S. Mason, vol 3, Leiden Boston Köln 2000, n. 972; ומגנד, ד' נחמן, ההלכה בכתבי יוסף בן מתתיהו, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בראילן תשס"ד, עמ' 138 הערה 97.

38 עם זאת, המשנה מתייחסת לצורך בשמירה מינימלית ראויה, שפחות ממנה ייחשב לפשיעה (ג, י). לעניין ההערה במשנה הראשונה, 'שהרי אמרו שומר חניס נשבע ויוצא', ראו להלן. זאת בניגוד לטענת הנשקה (לעיל, הערה 5, עמ' 7 הערה 17) ולפיה הפרק עוסק בעיקרו

אם כן, פרק ג מעוגן כל כולו בפרשת השומרים הראשונה, ובניגוד למה שהציעו חוקרים קודמים זהו הדין גם ביחס למשנה הפותחת את הפרק. על פי משנה זו, במקרה של פיקדון שנגנב, אם השומר העדיף לשלם ולא להישבע, הוא זוכה בכפל שמשלם הגנב. לעומת זאת, אם הוא נשבע ונפטר מן התשלום, הגנב משלם כפל לבעלים ולא לשומר. משנה זו זכתה לביאור מקורי בהשלמותיו של חנוך אלבק. לדבריו, 'הלכה זו היא תמציתו של מדרש קדום לתורה, שבא לפרש את המקראות שמות כב, ו-יב'.³⁹ על פי דרכו של אלבק, המשנה מבקשת ליישב את הסתירה בין שתי הפרשיות בשאלה האם השומר חייב או פטור במקרה של גנבה. מן הפרשה הראשונה משמע שהשומר יכול להיות פטור במקרה של גנבה,⁴⁰ ואילו בפרשה השנייה נאמר 'וְאִם גָּנַב יִגְנַב מֵעִמּוֹ יִשְׁלַם לְבַעְלָיו' (פסוק יא). כלומר, לכאורה השומר חייב לשלם לבעלים על הגנבה. בניגוד להבחנה המקובלת בין שומר חינם לשומר שכר,⁴¹ מציע אלבק ש'המדרש הקדום' המצוטט במשנה יוצר הבחנה חלופית. בפרשה הראשונה מדובר במקרה שהשומר העדיף לשלם ולא להישבע, ואז הגנב משלם לו, ואילו את התשלום המופיע בפרשייה השנייה יש לפרש כך שהגנב (ולא השומר) משלם לבעלים, מאחר שהשומר פטר את עצמו בשבועה ואינו זכאי לכפל.⁴² הצעה מבריקה זו אומצה ביסודה על ידי הנשקה, והוא הצביע על השלכותיה המכריעות.⁴³ בעקבות דברי אלבק מתגלה סתירה במשנה בשאלת היחס בין שתי פרשיות השומרים. בעוד 'המדרש הקדום' בראש פרק ג מבחין בין מצבים שונים של גנבה, ואינו מכיר בהבדל בין סוגי השומרים,⁴⁴ המשנה בפרק ז מבחינה בין

בשמירת הפיקדון ובחויביה (ולפיכך הוא תמה על כך שמשנת ארבעת השומרים אינה מופיעה במקום זה).

39 אלבק, נזיקין, עמ' 421.

40 כאמור (לעיל, הערה 36), נקודה זו אינה מפורשת בפרשה הראשונה. הפרשנים הסיקו זאת מן העובדה שהשומר נשבע במקרה של גנבה, ומכאן נראה לכאורה שהוא יכול להיפטר לחלוטין במקרה זה.

41 מכילתא דר"י, נזיקין טז, עמ' 304, ד"ה 'ואם גנב' (שם טז, עמ' 301, ד"ה 'על כל דבר פשע'); בבלי, בבא מציעא צד ע"ב. ראו רמב"ן, שמות כב, ו, ד"ה 'כי יתן', שביקש להתאים הבחנה זו להבחנה המפורשת בפסוקים בין שמירת כלים לבין שמירת בהמה.

42 על פי פירושו של אלבק אנו נדרשים לשבש את סדר הפסוק: 'ולקח בעליו ולא ישלם'. כלומר, הוא נשבע, ואז נמצא הגנב (ואין מדובר בשני מקרים שונים).

43 הנשקה (לעיל, הערה 5), עמ' 28-5.

44 הנשקה, שם, עמ' 25, מוכיח זאת מלשונה של משנתנו גופה: 'שילם ולא רצה להשבע – שהרי אמרו שומר חנם נשבע ויוצא – נמצא הגנב' וכו'. ניכר שההערה 'שהרי אמרו' היא תוספת מאוחרת. על פי דרכו, לפני שנוספה הערה זו לא הכירה ההלכה הקדומה את ההבחנה בין סוגי השומרים. אכן, ההבחנה בין שומר חינם לשומר שכר אינה מופיעה

שומר חינם לשומר שכר. על פי דרכו של אלבק, שאלת היחס בין הפרשיות עולה פעמיים במסכת, ברובד קדום וברובד מאוחר.

אך יש לפקפק בשחזור המדרשי שאלבק מציע ובפרשנות החדשנית לפסוק 'וְאִם גָּנַב גָּנַב מֵעִמּוֹ יִשְׁלַם לְבַעְלָיו' (פסוק יא), שאין לה עדויות נוספות. והעיקר, אין כלל צורך בפרשנות זו, מאחר שההבחנה המוצעת במשנה א בפרק ג מתבארת היטב על בסיס האמור בפרשת השומרים הראשונה גופה.⁴⁵ לפני שהיא מציגה את דינו של השומר, פותחת הפרשה בכך שהגונב מבית השומר חייב לשלם כפל (כב, ו), אך מידע זה עצמו כבר נאמר לעיל (כב, ג). אם כן, נשאלת השאלה מדוע חוזרת התורה על דין כפל. מסיבה זו המכילתא דרשב"י קוראת מחדש את הפסוק:

'אם ימצא הגנב' מה אני צריך, והלא כן נאמר 'אם המצא תמצא בידו הגנבה!' מה ת"ל 'אם ימצא הגנב'? מגיד שאם שלם לבעל הפקדון ואחר כך נמצא גנב משלם תשלומי כפל וד' וה' לשני.⁴⁶

אם כן, הפסוק מחדש שהגנב משלם לשומר ולא לבעלים. וואלם, על רקע זה נוצר גם צורך להגדיר מחדש את היחס בין שני הפסוקים העוקבים. פסוק ז מאפשר לשומר להיפטור באמצעות שבועה, 'אם לא ימצא הגנב ונקרב בעל הבית אל האלהים וגו', ואילו המקרה הנגדי בפסוק שלפניו מחדש שהגנב משלם לשומר. מכאן שאם השומר בחר להישבע, כאמור בפסוק ז,⁴⁷ הוא אינו זוכה בכפל המוזכר בפסוק הקודם. זוהי תמצית הדרשה הפותחת את פרק המפקיד.

אצל יוספוס (קדמוניות היהודים ד, 289) ופילון (על החוקים לפרטיהם ד, 32-36), והם אינם יוצרים כל הבחנה בין שתי הפרשיות. מחברים אלו גם אינם עוסקים בהגדרת רמת השמירה הנדרשת (ראו לעיל, הערה 36). יוספוס ופילון מתמקדים בחשש מפני המעילה באמון שהוענק לשומר, ובצורך בשבועה במצב זה. יוספוס מתמקד בפרשייה הראשונה, ואילו פילון מציין מפורשות שדינם של שומר כלים ושל שומר בהמה זהה בגנבה (השוו אלבק, נזיקין, עמ' 57 הערה 2).

45 אלבק מבסס את טענתו גם על העובדה שהבהמה נזכרת במשנה ג, א שנשענת, לדבריו, על פרשת השומרים השנייה. דא עקא, הבהמה מוזכרת כבר בפרשייה הראשונה (כב, ח). יתרה מזו, המשנה העוסקת בחיוב במקרה של גנבה כוללת את הבהמה, בהתאם לפסוקים הסמוכים העוסקים בגנבת בהמה (כא, לז-כב, ג). ללמדך, שהפסוקים הבאים עוסקים ביישום דין הגנבה גם כשהפנץ הופקד אצל אחר (השוו מכילתא דרשב"י כב, ו, עמ' 200 שו' 1-2).

46 כב, ו, עמ' 200, שו' 4-6.

47 לכאורה השבועה האמורה היא שבועת התורה שלא שלח יד. אך ממקורות נוספים עולה שמגלגלים עליו שבועות נוספות (רמב"ם, הלכות שאלה ופקדון ד, א ובמגיד משנה): מה

על פי דרכנו נאמר שהפרק השלישי מוקף במדרשים הנוגעים לפסוקי פרשיית השומרים הראשונה (כב, ו-ח). פרק זה אינו עוסק בדרגת השמירה ובאחריות השומר לסוגים שונים של נזקים, וכפי שהראה הנשקה נכונה, האזכור היחיד של השומר חינם בפרק משובץ כהערה פרשנית שנוספה במשנה הראשונה, ואינו מגופה של הלכה. אין לדעת האם המשנה הייתה מודעת להבחנה זו או לא, אך ההבחנה ממילא אינה רלוונטית לביאור הפרשה. עניינו של הפרק בעקבות הפרשה המקראית הוא בשומר הפצים המתחייב על שליחת יד ונפטר מחיוב זה רק בשבועה. אם השומר אינו מוכן להישבע ומעדיף לשלם, הוא ירוויח את הכפל כשיתברר שהחפץ נגנב, אך אם הוא נשבע ונפטר, הכפל הולך לבעלים.

שיבוץ המדרש בהקשר חדש

כפי שראינו, פרק שלישי – העוסק בפרשת השומרים הראשונה – ממוקם בהתאם לסדר הפרשיות בשמות כא-כב, המנחה את סדר ההלכות מראשיתה של המסכת. לעומת זאת, ההלכות הנוגעות לפרשת השומרים הבאה – העוסקת בבהמה שנשברה ומתה – וההלכות הנלמדות מפרשת השואל שלאחריה, שהיינו מצפים למוצאן מיד בסמוך, מופיעות מאוחר יותר, בפרקים ז-ח, והן משולבות במסגרת קובץ השכירות.⁴⁸ קובץ זה קוטע את סדר הפרשיות המקראי, כאמור. מן הניתוח עד כה עולה כי אי אפשר לתאר את המורכבות של פרקים ו-ט כתוצאה של צירוף שני מקורות בלתי תלויים, האחד על סדר המקרא והאחר 'קובץ שכירות', מאחר שהרכיב המסוים שהושמט מן האחד – פרשיות שומר בהמה ושואל – וחסר בסדר הנושאים המבוססים על שמות כב, הוא הוא הרכיב ששולב בתוך המקור האחר. הדרך הסבירה ביותר לפרש עובדה זו היא על בסיס ההנחה שהמדרש על פרשיות אלו הועבר ממקומו המקורי בסמוך לפרק ג ושובץ בתוך מסגרת חדשה. אכן, נוסף על מיקומם הזר של המדרשים על שוכר בהמה ושואל יש אינדיקציות טקסטואליות לתהליך העיבוד ולאיחור היחסי של קובץ השכירות שהולבש כולו בהמשך המסכת.

אירע לו, ושהוא שמר שמירה ראויה. ראו משנה, שבועות פרק ה; בבלי, בבא קמא קז ע"ב; בבא מציעא ו ע"א; ורש"י לבבא מציעא צג ע"א, ד"ה 'שומר חינם'.

48 דאובה (לעיל, הערה 6), עמ' 380, הצביע על הקטיעה של הרצף המקראי בנקודה זו, אך הוא מספק הסבר דיאכרוני לבחירה עריכתית זו. לדבריו, המשנה הפרידה בין הפקדה, שהיא מעין טובה חברית הנידונה בפרשיית השומרים הראשונה, לבין חוזה מסוג locatio conductio המתואר בפרשיות הבאות. לפיכך נדרשה המשנה להקדים צדדים שונים של מסחר עסקי בפרקים ד-ה לפני הצגת נושא זה. על ההקבלה לקטגוריה הרומית, ראו להלן בסעיף ד.

תופעה אחת שעשויה ללמד על תולדות התהוות המסכת היא מידת נוכחותם של תנאים ראשונים בפרקים השונים. בניגוד לחלקים אחרים של המסכת, בקובץ השכירות על כל חלקיו אין כל ציון לא במשנה ולא בתוספתא למסירתן של הלכות קדומות משמם של תנאים ראשונים, ומוזכרים רק חכמים מדור תלמידי ר' עקיבא ואילך.⁴⁹ אם כן, באותו מקום שבו יש סימני הרכבה טקסטואליים, חסרות עדויות לקדמות ההלכות. כמובן, אין בעצם תפרוסת השמות כדי ללמד על זמן הגיבוש של כל אחת מן היחידות ועל שלבי העריכה של המסכת. הלכות בשמם של חכמים ראשונים עשויות להתווסף גם בשלב מאוחר, ומשניות האמורות בסתם עשויות להיות מבוססות על הלכות קדומות.⁵⁰ עם זאת, קובץ השכירות מתייחד מסביבתו הטקסטואלית בכל הנוגע לשמות החכמים המופיעים בו ובחסרונם של שורשים קדומים מובהקים.

למאפיין הטקסטואלי הקודם של קובץ השכירות יש להוסיף מאפיין ייחודי נוסף והוא אחידותו הסגנונית היחסית. סגנונו הייחודי של קובץ השכירות שימש כבר את חיים לפין לתיאור התהוות המסכת.⁵¹ לפין טען כי המשניות המרובות הרצופות, המנוסחות בתבנית קבועה, משקפות את התשתית הקדומה למסכת, שעל גביה הולבשו תוספות והשלמות.⁵² אך נראה שלאור תיאורנו עד כה נוכל להציע הסבר קולע יותר לאחידות סגנונית בולטת זו, ולעדות שהיא מספקת על התהוות המסכת. לפין פורט את רצף המשניות במשנת בבא מציעא הפותחות בבינוני פועל יחיד.⁵³ אם נשמיט מופעים יחידים ואקראיים, מתקבלות קבוצות המשניות הבאות: רוב פרק ג (המפקיד אצל חברו); פרק ו (השוכר); פרק ז, א+ז (השוכר את הפועלים); פרק ח, א-ה (השואל, המחליף, המוכר); ח, ו-ט (המשכיר בית); ט, א-י (המקבל שדה

49 בכלל זה 'ר' אלעזר' בסוף פרק ו (הנשקה ולעיל, הערה 5, עמ' 50 הערה 190). בקובץ מצויה תופעה ייחודית נוספת, שבה חכם מוסר בשמו של ר' מאיר (ו, ה; ח, ט). גם ר' דוסא המוזכר בתוספתא (ז, א, עמ' 98) הוא תנא מאוחר (השוו תוספתא, פאה ב, ה לעמ' 46).

50 השוו דיונו של לפין (לעיל, הערה 14), עמ' 98-115. לדבריו, במקרים רבים דבריהם של חכמי דור אושא במסכת נוספו כהערות, תגובות ופרשנות על תשתית טקסטואלית קדומה להם. בהתאם לכך הוא מזהה את תפקידם של רשב"ג ושל ר' יהודה בעריכת המסכת.

51 לפין, שם, עמ' 67-83.

52 לפין מוסיף ומצביע על יחידות שנוספו על גבי תשתית זו, שחורגות מן התבנית הלשונית וניכר שהן תוספת משנית. כך למשל, הסיפא של פרק שישי (ו-ח), הנוטש את צורת הבינוני ועובר לעסוק בשמירה על הפיקדון, נחשד כתוספת; או למשל, הסיפא של ח, ד משכפל את המקרים המופיעים במשנה ח, ב. אכן, מעברים אלו מסייעים לזהות את חוסר האחידות של המשנה, שאורגת מקורות שונים על כל צעד ושעל, אך מכאן אי אפשר ללמוד על מקומו של קובץ ה'בינוני הפועל' (כפי שמכנה אותו לפין) כמקור העומד ביסוד עריכת המסכת.

53 שם, עמ' 69-71.

מחברו). מתגלה אפוא כי רצפי המשניות הפותחות בבינוני פועל אופייניים במובהק לקובץ השכירות. לכך יש להוסיף קובץ גדול אחר הטבוע בתבנית בינוני פועל, ורוב מניין ורוב בניין משניותיו נפתחות בלשון דומה, והוא קובץ דיני המכירה בפרקים ד-ו בבבא בתרא ('המוכר את')⁵⁴. החטיבות העוסקות בשכירות ובמכירה טבועות אפוא בחותם סגנוני אחיד, העולה בקנה אחד עם הזיקה העניינית בין קבוצות החוזים השונים המרוכזות במחצית השנייה של המסכת.

מבחינה זו מעניין במיוחד מעמדו של פרק המפקיד, והוא משמש מפתח להתהוותה של המסכת. מצד אחד, כפי שראינו, פרק זה משתלב במקומו הראוי בסדר המדרשי ואף מזכירים בו תנאים ראשונים. מצד אחר, כמעט כל משניות הפרק פותחות באותה תבנית לשונית, 'המפקיד'. אם כן, הזיקה בין פרק ג לדיני השומרים בפרקים ז-ח מתגלה לא רק בתוכן הקרוב וברצף המדרשי על פרשיות השומרים, אלא גם בסגנון המשותף האופייני לחטיבות על שכירות ומכר. רגליים לדבר אפוא שפרק ג – מלבד משנת בית הלל ובית שמאי הקדומה – נוסח בצורתו הנוכחית בד בבד עם פרקי השומרים הבאים. הקובץ הועבר להמשך המסכת עם דיני השכירות שאל תוכם שולבו דיני ארבעת השומרים.

מסתבר אפוא שקובץ השכירות מבוסס על עיבוד של יחידה קדומה של פרשיות שומר בהמה ושואל, ששולבה במקום חדש במסכת במהלך ארגון מחודש של רצף הנושאים וחיבור ענייני שכירות אל חוזים נוספים, שותפות ומכירה (ראו עוד להלן). לצד זה ניכר כי המשנה לא רק העבירה את העיסוק בשוכר ושואל ממקום למקום, אלא היא גם עיבדה מחדש את היחידה ושיקעה אותה במסגרת משפטית ומושגית חדשה. פרשנות הפרשיות שוקעה אל תוך קובץ בעל מאפיינים סגנוניים וענייניים מובהקים, היוצר תחום חדש של הלכות שכירות.

נשים לב כי שתי העובדות שהצבענו עליהן, היעדרם של תנאים קדומים בקובץ השכירות והזיקה בין סגנונו של קובץ זה לפרק ג, מטות כנגד האפשרות שהמשנה הרכיבה שתי יחידות עצמאיות שמהן יצרה את קובץ השכירות: דיני שומרי בהמה (ז, ח-ח, ה), שהועברו ממקומם המקורי בסמוך לפרק ג, מצד אחד, ודיני שכירות (ו, א-ו; ח, ו-ט, י), שהתקיימו מלכתחילה בפני עצמם, מצד אחר. אומנם תבנית הבינוני מובהקת יותר בדיני השכירות הממוקדים בהיבטים שונים של קיום החוזה, אך מצד העניין, חובת השמירה – הן בנוגע לאומנים ופועלים והן בנוגע לבהמה – נוגעת במהותם של חוזי השכירות. אין אפוא דרך לבסס את קיומו הקדום והעצמאי של קובץ השכירות במקומו הנוכחי, לפני ששולב עם דיני השומרים בתוך פרקים ו-ט.

54 יש יוצאי דופן מעטים, ובהם בין השאר קבוצת המשניות בעניין 'מדות ומשקלות' (כבא בתרא ה, י-א). כפי שראינו, הלכות אלו שייכות לרובד המדרשי של המסכת.

ברובד הטקסטואלי קיימת עובדה אחת מובהקת, והיא הוספתו של קובץ שכירות כולו שלא במקומו תוך שיבוש סדר הנושאים המקראי.

הנה כי כן, באמצע מסכת נזיקין, בראש פרק ששי בבבא מציעא, זונחת המשנה הערוכה את הסדר המקראי ועוברת להציג רצף של חוזים נוספים בעקבות קובץ השכירות. בסעיף הבא נראה כי המשפטן הרומי גאיוס מציין ארבעה סוגי חוזים שבהסכמה: מכירה, שכירות, שותפות ושליחות. שלושת הנושאים הראשונים מופיעים בזה אחר זה בחלקה השני של המסכת: שכירות (עד פרק ט בבבא מציעא), שותפות ונושא השכנות המשיק לו (בבא מציעא ט-בבא בתרא ב), ולבסוף מכירה (בבא בתרא ג-ח). אם כן, המסכת אינה יוצרת מעבר רצוף וליניארי, כבתכנון מוקדם, מנושאים שיש להם יסוד מקראי לנושאים משפטיים חדשים, אלא היא נדרשת לעבד את המקור הקדום המבוסס על סדר המקראות, לשלוף ממנו את קובץ דיני השומרים ולשבצו בתוך מסגרת חדשה, כדי להפוך אותו לחלק ממערכת החוזים החדשה שבנתה. תוך כדי כך המשנה גם קטעה את רצף הנושאים המקראיים בפרקים ו-ט. יצירתה של המסכת הגדולה הצריכה אפוא הרכבה של שיטת ארגון חדשה על גבי החומרים הקדומים.

ד. התהוות המסכת בין הקשרים משתנים

בסעיפים הקודמים התמקדנו בזיהוי המורכבות הטקסטואלית בפרקי בבא מציעא, ובעקבות זאת ניסינו לעקוב אחר סימני עיבוד שעשויים להעיד על תהליך התהוות המסכת. מטבע הדברים, תהליך צירוף של מקורות ואריגת נושאים שונים אל תוך מסכת אחת מייצר חיבור מורכב של מקורות, וזהו טיבה של התפתחות טקסטואלית מעין זו. הפער בין דרכי ארגון שונות בשלבים שונים של התהוות הטקסט צפוי אפוא. עם זאת, תהליך יצירתה של המשנה לא התרחש בחלל ריק, ולפיכך יש מקום לבחון את מידת ההתאמה בין תהליכים טקסטואליים ובין ההקשרים האינטלקטואליים המשתנים שבהם פעלו החכמים. מתברר כי קיימים מודלים קרובים מאוד שהיו עשויים לשמש את החכמים, והבחירות השונות בדרכי ארגון החומר מתבארות יפה על רקע מודלים אלו. בסעיף זה אטען כי בתחילה תאמה העריכה הראשונית של המשנה את ספרות ההלכה הקדומה, ולאחר מכן מתבאר סידורה בהתאם לספרות המשפט הרומית.

סדר מקראי בספרות ההלכה הקדומה

הראינו כי מלכתחילה סודרו הנושאים בפרקי בבא מציעא בהתאם לסדר הפרשיות בדברים כב-כה, והם מופיעים אחר הנושאים האמורים בשמות כא-כב, המרכיבים

את חלקה הראשון של מסכת נזיקין. זוהי תופעה חסרת תקדים, שאינה מוכרת בהיקף כזה במסכתות אחרות במשנה, המאופיינות – בניגוד לספרות מדרש ההלכה – בארגון נושאי, ואינן עוקבות אחר סדר פרשיות התורה.⁵⁵ גם במסכת נזיקין הערוכה והגדולה הובלע סידור קדום זה תחת מעטה של סידור תמאטי, עם יצירתו של קובץ השכירות וצירופו לקבוצת ההסדרים הממוניים בחלקה השני של המסכת.⁵⁶ על אף הייחודיות הניכרת בארגון הקדום של פרקי בבא מציעא על פי הסדר המקראי, ארגון זה אינו בלתי צפוי. בדומה לפרקי שמות ודברים, הכוללים מגוון דינים בתחום דיני הממונות, כך גם בעריכה הקדומה של המשנה. מאחר שהסדר שבו הנושאים מחוזרים אינו מהותי להבנתם, השמירה על הסדר המקראי עשויה להיות הבחירה הנוחה ביותר. לצד זאת ראוייה לציון ההתאמה הניכרת בין המשנה כאן לתבנית הטקסטואלית המוכרת לנו מספרות ההלכה הקדומה של תקופת בית שני באותן פרשיות. על רקע זה, הצבעה על הזיקה היחסית בין הרובד הקדום במשנה לבין הספרות הקדומה, בהשוואה למשנה הערוכה, עשויה לתרום לזיהוייה של חוליה נוספת בהתפתחות ספרות ההלכה בין תקופת בית שני למשנה.

בפתיחה לחוקת המדינה של משה, בספר הרביעי של קדמוניות היהודים (להבדיל מתיאור הפולחן ותורת הכהונה שהוצגו בספר השלישי), מציין יוספוס שהוא נאמן לדברי משה, אבל 'החידוש שחידשנו הוא שסידרנו כל דבר לפי מינו, הואיל והדברים שנכתבו על ידו [= משה] נשארו מפוזרים, לפי שנודעו לו דבר דבר מאלהים. מטעם זה חשבתי להכרח לי לציין זאת מראש, כדי שלא יתרעם עלי מי מבני עמי שהספר יגיע לידו ויאמר שטעית'.⁵⁷ הרצאת הדברים מבוססת על חוקי ספר דברים, שאליהם מצרף יוספוס פרשיות אחרות מן התורה, מספר הברית ומויקרא יט. אך כפי שהוא מצהיר, הפרשיות מקובצות יחד לפי נושאים, ולא בהתאם לסדר המקראות.⁵⁸ ניכר שיוספוס לא הצליח במשימתו במלואה, ונושאים שונים נותרו בהתאם לסדר הפסוקים,⁵⁹ אך אלה מתבטלים לעומת הארגון המחודש של הנושאים. יוספוס אינו

55 הצעה לסידור מסכת שבת בהתאם לסדר המקראות מופיעה אצל ' קרצ'מר-רזיאל, 'מבנה מסכת שבת: הררים התלויים בשערה', משלב מא (תשס"ח), עמ' 7-35.

56 ראוי לציין כי חלוקת המסכת תואמת את ההבחנה בראש סנהדרין בין 'דיני ממונות' לבין 'גזלות חבלות, נזק וחצי נזק, תשלומי כפל ותשלומי ארבעה וחמישה'.

57 קדמוניות היהודים, ד, 196-198. התרגום מבוסס על שליט, בתיקון קל. שליט מתרגם 'קורא ספרי, שהוא מבני עמי', בעוד ל'שוננו של יוספוס מצביעה על כך שהיהודים אינם הקוראים המיועדים. ראו פלדמן (לעיל, הערה 37), עמ' 397-398.

58 לתיאור דרכו של יוספוס בסקירת החוקים ראו נחמן (לעיל, הערה 37), עמ' 102-169. נחמן סוקר את החטיבות הנושאות שיצר יוספוס, וכן את הנושאים שנשמטו מסקירתו.

59 ראו שם, סעיף 288-289 על רקע דברים כד, יד-טז (נחמן, שם, עמ' 122).

מתנצל בפני קוראיו היהודים על התרגום, הפרשנות או הפרפראזה שהוא נוקט בהם, אלא על הארגון המחודש של הנושאים המקראיים.⁶⁰ ואומנם בספרות ההלכה מקומראן מתגלה מאמץ נגדי לשלב את מגוון הנושאים המפוזרים באותן פרשיות מבלי להתעלם מסדר המקראות.⁶¹

מגילת המקדש ומגילה 4Q251 מטפלות באותן הפרשיות שיוספוס עוסק בהן, וגם הן נדרשות לצרף פרשיות שונות, אך השלד נותר כפי סדר המקרא. לשני החיבורים סגנון שונה: מגילת המקדש מתנסחת כפרפראזה של המקרא וכציווי מפי הגבורה, בעוד מגילה 4Q251 כתובה בסגנון אקלקטי. עם זאת, הן משקפות גישה משותפת לארגון ההלכה. לא כל הפרשיות נדרשות, אך כמו במשנת נזיקן, סדר הפרשיות המקראי נשמר.

בדומה לשני גושי החוקים שמציג יוספוס בספרים ג-ד של קדמוניות היהודים, גם מגילת המקדש מתחלקת לשני חלקים שונים בתוכנם ובאופן ארגונם.⁶² החלק הראשון (עד ראש עמודה מח) עוסק במקדש, והוא פורט את הנושא כסדרו, מחלל המקדש והפולחן שבתוכו ועד טהרת עיר המקדש.⁶³ החלק השני של החיבור (עמודות

60 דברי יוספוס אלו הביאו את החוקרים לטענה כי צורת המדרש קדמה לצורת המשנה. ראו D. Weiss Halivni, *Midrash, Mishnah and Gemara: The Jewish Predilection for Justified Law*, Cambridge MA 1986, pp. 41–42. אך כפי שנראה, הצגת הנושאים בהתאם לסדר המקראות אינה כרוכה בהכרח בסגנון מדרשי. זאת ועוד, הסגנון המדרשי (ציטוט והלכה) מאפיינ דווקא חיבורים מאוחרים יותר.

61 י' ידין, מגילת המקדש, כרך א, ירושלים תשל"ז, עמ' 62 הערה 73 משווה בין יוספוס למגילת המקדש בכל הנוגע לארגון מחדש של המקראות על פי נושאים, והוא אף רומז לאפשרות שיוספוס הושפע מספרות כיתתית זו. הוא אינו עומד על ההבדל המהותי בין החיבורים בנוגע למידת המחויבות לסדר המקראי. ראו גם S. Fraade, 'The Temple Scroll as Rewritten Bible: When Genres Blend', B. Y. Goldstein et al. (eds.), *Ha-ish Moshe: Studies in Scriptural Interpretation in the Dead Sea Scrolls and Related Literature in Honor of Moshe J. Bernstein*, Brill 2018, pp. 136–154.

62 D. Altshuler, 'On the Classification of Judaic Laws in the "Antiquities" of Josephus and the Temple Scroll', *AJS Review* 7/8 (1982–83), pp. 1–14.

63 על הארכיטקטורה של החלק הראשון ראו A. Samely, 'Observations on the Structure and the Literary Fabric of the Temple Scroll', R. T. McLay (ed.), *The Temple in Text and Tradition*, London 2015, pp. 233–277 (esp. p. 245).

מח-סו)⁶⁴ עוקב אחר פרשיות נבחרות מתוך דברים יד-כג.⁶⁵ חלק מן הפרשיות, בעיקר מן העמודות האחרונות של המגילה, קרוב ללשון המסורה, עם סטיות מועטות בנוסח המקרא או בתוספת התאמות פרשניות. במקרים אחרים המגילה מסרבת מקורות אחרים מן התורה הדנים באותו עניין או מוסיפה הלכות רבות חוץ מקראיות,⁶⁶ אך בה בעת היא מפעילה טכניקות ספרותיות משוכללות כדי לשמר את ציר הנושאים המקראיים.⁶⁷ נסתפק כאן בדוגמה אחת.

בעמודות נב-נה משלבת המגילה קבוצה גדולה מאוד של פרשיות מקראיות בתוך רצף הפסוקים בראש פרק יז בדברים. פסוק א עוסק באיסור זביחת בעל מום, ומיד לאחר מכן מובא דינו של עובד עבודה זרה (יז, ב-ז). בעקבות איסור בעל מום מצרפת מגילת המקדש (נב, 5) את הפרשייה המקבילה בעניין בכור בעל מום (דברים טו, יט-כג), המסתיימת בפסוקים 'בְּשַׁעְרֶיךָ תֹאכְלֶנּוּ הַטָּמֵא וְהַטְּהוֹר יַחְדָּו כְּצָבִי וְכְאֵיל'. רק את דָּמוֹ לֹא תֹאכַל עַל הָאָרֶץ תִּשְׁפְּכֶנּוּ כְּמִים'. מתוך כך עוברת המגילה לפרשייה המפורטת בעניינים אלו בדברים יב ובמקבילתה ויקרא יז. בשלב הבא (נג, 14) האזכור החוזר של אכילת נדרים בדברים יב גורר אחריו ציטוט של פרשיות הנדרים (דברים כג, כב-כד; במדבר ל, ג-טו). פתיחת פרק יז הובילה אפוא את המגילה לשרשור פרשיות הנוגעות לדיני אכילת בשר בעיר המקדש ומחוצה לה. בנקודה זו נראה שהמגילה זנחה את פרק יז, והיא ממשיכה בפרשיות העוקבות בדברים יג בעניין נביא השקר, המסית והמדיח. אך למעשה מהלך זה מספק את המנגנון הספרותי שמאפשר לחזור לדברים יז, ב בעניין הענשת עובד עבודה זרה (נה, 15). באופן זה מלבישה המגילה את הרצף הארוך של פרקים יב-יג על מגוון

64 יש מי שרואים בחלק זה מקור נפרד. ראו A. M. Wilson and L. Wills, 'Literary Sources of the "Temple Scroll"', *The Harvard Theological Review* 75 (1982), pp. 275-288;

M. O. Wise, *Critical Study of the Temple Scroll from Qumran Cave 11*, Chicago

L. H. Schiffman, 'The Deuteronomistic Sources of the Temple Scroll', 1990

Paraphrase of the "Temple Scroll", *Revue de Qumran* 15 (1992), pp. 543-567

65 בנקודה זו אני מציע תיאור חדש של מבנה היחידה. ידין החל מעמודה נג המבוססת על

דברים יב (ידין ולעיל, הערה 61), א, עמ' 61, ושיפמן (הערה קודמת) החל את היחידה

מעמודה נא, שו' 11, לאחר השלמת ענייני הטומאה. אך עיון סדור (שאינן מקומו כאן) מלמד

שהחל מעמודה מח נדונות הפרשיות בדברים כסדרן, מפרק יד ועד פרק כג, והפרשיות

הקודמות מפרק יב-יג מובלעות בתוכן. לצד זה, אין ספק שעמודות אלו ממשיכות את

הנושאים הקודמים במגילה ואינן בגדר מקור נפרד. ראו P. Callaway, 'Source Criticism of the Temple Scroll: The Purity Laws', *Revue de Qumran* 12 (1986), pp. 213-222

66 דוגמה מובהקת לכך היא פרשיית המלך, עמודות נו-נט.

67 ראו טבלה עם פירוט מועיל של הנושאים והמקורות המקראיים אצל ידין (לעיל, הערה

61), א, עמ' 53-60.

הנושאים שבו אל תוך הרצף הענייני בראש פרק יז. כצפוי, שלד הנושאים עוקב אחר המקראות, גם אם הפרשיות העיקריות מיובאות מהקשרים אחרים.

תופעה דומה מצויה גם בחיבור 4Q251, המכונה 'מדרש משפטים' בעקבות גילוייו של אהרן שמש.⁶⁸ חיבור זה כולל קטעים הלכתיים במגוון סגנונות, ולפיכך מלכתחילה הוא התפרש כאסופה של מקורות הלכתיים ממקורות שונים. קטעים מסוימים משכתבים את פסוקי משפטים בשילוב פסוקים נוספים, בדומה למגילת המקדש; לצדם באות הלכות העומדות לעצמן בסגנון אפודיקטי. על אף גיוון זה הצליח שמש לפענח את צורתה המקורית של המגילה, ולפי שחזורו המתקבל על הדעת היא עקבה אחר סדר הפרשיות בשמות כא-כג. הקטעים שלפנינו מקיפים מגוון נושאים, מדיני רוצח בשגגה (שמות כא, יג-יד) המנוסחים בסגנון המקרא המשוכתב, ועד דיני שבת (שמות כג, יב) המופיעים בסגנון אפודיקטי לא מקראי. הקבלה לארגון של מגילת המקדש מתגלה מן הקטע המפרט את איסורי עריות, על פי ויקרא יח. כפי שמסביר שמש,⁶⁹ קטע זה מוסב על שמות כב, טו-טז בעניין מפתה, המחויב לשאת את הנערה רק אם היא מותרת לו. ההשוואה למגילת המקדש (סו, 17-8) מלמדת שגם שם נקשרו פסוקי מפתה משמות ואיסורי עריות מויקרא אל פרשיות נערה מאורסה ואנוסה (דברים כב, יג-כט). אין פלא אפוא שקטע עם איסורי עריות נשמר גם ב'מדרש משפטים', והוא שובץ בהקשר של פרשיית המפתה. אם כן, אנו רואים שאין צורך לשמר את הסגנון המקראי כדי להקפיד על כתיבת ההלכות בהתאם לסדר העניינים בתורה. אף שהכתיבה ההלכתית זוקקת צירוף של מקורות שונים וניסוח מחודש של הלכות, היא מעוגנת במסגרת המקראית.

העריכה הקדומה שביסוד פרקי בבא מציעא היא בעלת מאפיינים דומים לחיבורים אלו מקומראן.⁷⁰ כמו מגילת המקדש, אף המשנה הקדומה כוללת רק מבחר פרשיות העוסקות בנושאים שונים והמופיעות לפי סדרן, אלא שבמשנה הן צומצמו לתחום אחד מובהק. כמו במגילה 4Q251, ההלכות אינן מנוסחות כלשון הכתובים, אך יש

68 א' שמש, 'מגילה 4Q251 – "מדרש משפטים"', תרכ"ז עג (תשס"ד), עמ' 25-49. ראו בעקבותיו א' קימרון, מגילות מדבר יהודה: החיבורים העבריים, ב, ירושלים תשע"ג, עמ' 196-192.

69 שם, עמ' 32-33.

70 לדעת שיפמן אי אפשר ללמוד ממגילת המקדש על ספרות ההלכה הטרנס-רבנית בגלל שכתבי קומראן והמשנה שייכים לזרמים הלכתיים מתנגדים. ראו L. H. Schiffman, 'The Temple Scroll Between the Bible and the Mishnah', *Henoah* 36 (2014), pp. 6-20. עם זאת, ומבלי לערער על עצם ההבחנה בין הגישות ההלכתיות, כפי שהראיתי בספרי, טהרה וקהילה בעת העתיקה: מסורות ההלכה בין יהדות בית שני למשנה, ירושלים תשע"ו, הרבדים התנאיים המוקדמים מגלים זיקה רבה יותר לשפה ההלכתית של בני הכת. השוו לעמדת גולדברג, להלן, הערה 72.

שימוש ניכר במדרש המקרא, גלוי או סמוי. אומנם שמש כינה את החיבור 'מדרש משפטים', והדגיש את הזיקה לטכניקות המדרשיות של התנאים,⁷¹ וגולדברג לפניו ביקש לראות במגילת המקדש מודל ל'מדרש הקדום',⁷² אך הזיקה המובהקת ביותר בין חיבורים אלו לבין הספרות התנאית הקדומה אינה דווקא בסגנון המדרשי או בדרך צירוף ההלכות למקראות, אלא בדרך ארגון ההלכות בהתאם לסדר הפרשיות, לפני שהתקבעה המסגרת התמאטית האופיינית למשנה הערוכה.⁷³

קובץ שכירות בהקשרו הרומי

כפי שראינו, ספרות ההלכה הקדומה מספקת תקדימים לארגון נושאים הלכתיים בהתאם לסדרם המקראי. כל אחד מן המקורות שנסקרו מציע טכניקה שונה לסירוג הפרשיות ולשמירה על הסדר המקראי. דרכה של המשנה אינה דומה לחיבורים מקומראן, וגם הנושאים הנבחרים בכל אחד מן החיבורים הוא שונה, אך כולם שותפים לעיקרון מארגן משותף. חריגה ניכרת משיטת ארגון זו תוך שיבוש סדר הנושאים המקראי מתרחשת רק עם שילובו של 'קובץ השכירות' שהולבש על סדר המשנה בשלב שני. בדברים הבאים אבקש להראות כי קובץ זה תואם במידה רבה את דרך הצגתו של נושא השכירות בספרות המשפט הרומית, ונראה כי הוא עוצב בהשראתו של מקור חיצוני זה.

גאיוס, המשפטן הרומי בן זמנם של התנאים, מתאר את מוסדות החוק הרומי ומפרט ארבעה סוגים של חוזים שאינם זוקקים מסמך כתוב אלא גילוי דעת של הסכמה: מכירה, שכירות, שותפות ושליחות.⁷⁴ מבין חוזים אלה חוזה השכירות

71 שמש, שם, עמ' 34-35.

72 א' גולדברג, 'המדרש הקדום והמדרש המאוחר', תרכ"ב נ (תשמ"א), עמ' 94-106. גולדברג מאפיין את 'המדרש המוקדם' בהתאם לתבנית האופיינית למגילת המקדש. הכתובים משמשים מסגרת להצעת ההלכה, מבלי להפיק את ההלכות מתוך לשון הפסוקים. דוגמה לכך הוא מוצא במשנת מעשר שני ה, י-יג בנוגע לווידות מעשר. לפי דרכו של גולדברג, 'למרות כל ההבדלים בכיווני ההלכה בין המסורת הפרושית לבין מסורת הכת, הרי הצורה הספרותית של הצעת ההלכה לא היתה שונה בהרבה ממסורת למסורת' (עמ' 106).

73 ארגון ההלכות בברית דמשק זוקק דיון נפרד. על רקע מבנה החיבור והזיקה בין חלקיו הדגיש פראד את התפקיד הכיתתי של הנושאים שנכללו בו ויש לשקול זאת בתיאור מהלך הסרטים ההלכתיים. ראו S. Fraade, 'Ancient Jewish Law and Narrative in Comparative Perspective: The Damascus Document and the Mishnah', *Diné Israel* 24 (2007), pp. 65-99

74 גאיוס, *Institutiones*, III, §§ 135-162 (ed. de Zulueta, vol. 1, pp. 198-201); שכירות

נידונה בסעיפים 142-147.

המכונה *locatio conductio* כולל את אותם סוגי השכירות הכלולים בקובץ שבמשנה.⁷⁵ המסורת המשפטית רגילה להבחין בין שלושה סוגים של שכירות: שכירות דברים (*rei*), ובכלל זה כלים וקרקעות; שכירות פועלים (*operarum*), שם האדם עצמו נשכר לעבודה; ושכירות מלאכה (*operis*), שבה האדם מוסר את הכלי לאומן לתקנו.⁷⁶ חוקרים כבר עמדו על כך שהמשפטים הרומים עצמם לא הבחינו בין המינים השונים של השכירות וכרכו יחד מגוון רחב של התקשרויות במסגרת מוסד משפטי זה. אין שום דבר הכרחי או טבעי בהכללתם של החוזים השונים משכירות עבודה לשכירות כלים ונכסים תחת קורת גג אחת. לצירופן יחד של התקשרויות שונות תחת מוסד משפטי אחד הוצעו הסברים שונים, ובכלל זה התפתחויות היסטוריות והמשגות משפטיות, אך הנטייה הגוברת כעת היא לראות אותן כצורות שונות של התקשרות הדדית מתמשכת תמורת תשלום.⁷⁷ לענייננו חשובות הבעיות המשותפות לכל סוגי השכירות הנידונים כקבוצה אחת בספרות המשפט הרומי, והן מאפיינות גם את קובץ השכירות במשנה.

לנושא זה, על שלל מקרי השכירות, מוקדש סעיף 19.2 בדיגסטה,⁷⁸ העוסק בזכות התביעה כנגד אי־קיום חוזה השכירות (*locare conducere*), במובן הכוללני ביותר של המילה. דוגמה יפה לרצף הנושאים המקבילים לקובץ השכירות במשנתנו מופיעה בסעיפים המצוטטים מפירושו של אולפיינוס לאדיקט, ספר 32. העיון בחיבור אחד של משפטן רומי קלאסי בן זמנם של התנאים, המצוטט לאורך הסעיף בדיגסטה, מלמד על דרך העיסוק בנושאים אלו כבצדדים שונים של נושא משפטי אחד כבר בתקופה זו (עוד לפני העריכה המאוחרת של יוסטינינוס).⁷⁹ במובאה הראשונה מחיבורו (19.2.9) עוסק אולפיינוס בהיבטים שונים של קבלנות שדות ובאחריות

75 על ההקבלה לקטגוריה רומית זו עמד דאובה (לעיל, הערה 6), עמ' 383, אך מאחר שהוא לא זיהה את הקובץ הוא לא עמד על כל הרכיבים הכלולים בקטגוריה זו.

76 ראו למשל, W. W. Buckland, *A Text Book of Roman Law from Augustus to Justinian*, Cambridge 1921, pp. 494–504; A. Watson, *The Law of Obligation in the Later Roman Republic*, Oxford 1965, pp. 100–124

77 להצדקות שונות להתפתחותו של מוסד משפטי מורכב זה ראו למשל דה־זולואטה (לעיל, הערה 74), ב, עמ' 174–170; A. Watson, 'The Evolution of Law: The Roman System', *Law and History Review* 2 (1984), pp. 11–20 (11) P. J. Du Mansueti, 'The Evolution of Law: The Roman System', *Law and History Review* 2 (1984), pp. 11–20 (11) Plessis, *Letting and Hiring in Roman Legal Thought: 27 BCE – 284 CE*, Leiden 2012, pp. 9–14. בעקבות פירוי הוא דוחה את הניסיונות לזהות את אובייקט השכירות ככל מקרה, והוא מתאר זאת כסוג של התחייבות הדדית.

78 A. Watson, *The Digest of Justinian*, vol. 2, Philadelphia 1985, pp. 101–115

79 על הציטוט הסדיר של כתבי המשפטים בדיגסטה ראו H. J. Roby, *An Introduction to the Study of Justinian's Digest*, Cambridge 1886, pp. xlvi–lx

המחכיר להשלמת תקופת הקבלנות, תוך השוואה לאחריות המשכיר בית ואחריות המקבל במקרה של נזק לשדה (ס"ק 2-3). מיד לאחר מכן הוא עובר למקרה של אונס לבהמות שרועה נשכר לשמור עליהן (4). בהמשך הסעיף דן אולפיינוס בנזק שגרם אומן לכלי (5), ולבסוף הוא קובע את זמן החיוב על שכירות בתים.

הנה כי כן, בדיוק אותו טווח נושאים המעסיקים את המשנה בקובץ השכירות כולל בדיונו של אולפיינוס. הקובץ במשנה מסודר יותר, ודן בנפרד בכל אחד מסוגי השכירות, אך גם הוא כורך יחד את אותן סוגיות.⁸⁰ על אף ההבדל הניכר בהיקף הדיונים, בטווח המקרים ובמורכבותם, שני הקורפוסים עוסקים בשינוי בתנאי השכירות, בשמירה על הרכוש המעורב בשכירות ובנזק שנגרם לו, ושניהם כורכים יחד שכירות עבודה, בהמה, בתים וקרקות.⁸¹

נוסף על קיומה של מסגרת משפטית משותפת, המנהירה את יצירתו של קובץ שכירות ואת הנושאים הכלולים בו, מבארת הספרות המשפטית הרומית גם את תפקידם ומקומם של דיני שומרים בתוך דיני השכירות. גם לאחר שזיהינו את מבנהו של קובץ השכירות, עדיין השאלה במקומה עומדת: מדוע ראתה המשנה לנכון לשבץ את דיני ארבעת השומרים דווקא בתוך הלכות שכירות? תשובה לכך ניתנת לנו בספרות המשפט הרומי גופה. במסגרת הרצאת המבוא שלו מנסח גאיוס את העיקרון הקובע את רמת האחריות לנזקים הן מצד אומנים והן מצד שוכרים. השוואת דברי גאיוס למשנה מלמדת לא רק שחובת השמירה היא מרכיב בחוזה השכירות, אלא שהבחנה בין דרגות שמירה שונות נלמדת מתחום השכירות עצמו. הדברים הבאים מתוך הספר השלישי של גאיוס, המופיעים בהקשר לדיני גנבה, מספקים מקבילה מרשימה למהלך המשנה (פרקים 1-2), הפותחת באחריות השמירה המוטלת על אומנים ומגיעה מהם להבחנה בין דרגות השמירה השונות:

80 בסעיפים הבאים (13, 15, 19) בדיגסטה מופיעים רצפים נוספים של מקרים המצוטטים מאולפיינוס, וגם הם מקבילים למקרים המופיעים במשנה ומצרפים את תחומי השכירות השונים.

81 יצירתו של תחום השכירות בספרות התנאית כרוכה גם בהרחבה הניכרת של השורש שכ"ד בלשון חכמים. במקרא משמש פועל זה בהקשר של תשלום לפועל עבור מלאכתו, ואילו במשנה הוא מורחב לראשונה גם לשכירות בהמה ושכירות בתים. בהתאמה להתפתחות זו נוספה גם צורת הפעיל לתיאור חלקו של מקבל הממון שמספק את הבית או את הבהמה.

[203] הזכות לתבוע את הגנבה נתונה בידי של מי שיש לו עניין בשמירת החפץ, גם אם אינו הבעלים. לפיכך, זכות זו אינה נתונה לבעלים, אלא אם כן הוא מעוניין שהחפץ לא יאבד.	גנבה משומר
[204] כתוצאה מכך, ברור שלמלווה יש זכות לתבוע את המשכון שנגנב ממנו...	שומר משכון
[205] בהתאם לכך, אם כובס המועסק בשכר קיבל לידיו בגדים לניקוי או לתיקון, או חייט קיבל בגדים לתיקון, והם מאבדים אותם בגנבה, לאומן ולא לבעלים נתונה זכות התביעה. הרי לבעלים אין שום עניין שהבגדים לא יאבדו מאחר שהוא יכול לזכות במה שהפסיד מידי הכובס או החייט, על ידי תביעה בגין חוזה השכירות...	אומן
[206] מה שקבענו בנוגע לכובס או לחייט חל גם על השואל חפץ לשימוש. הרי כפי שהללו מקבלים על עצמם להיות אחראים לשמירה על החפץ בגלל השכר שניתן להם, כך גם השואל – בהתחשב ברווחים שהוא מקבל מן השימוש בדבר – חייב לקבל על עצמו את אותה האחריות.	שואל
[207] לעומת זאת, מי שהופקדו אצלו החפצים אינו אחראי על השמירה, אלא רק על הפשיעה. לפיכך אם משהו נגנב ממנו בעל הבית תובע את החפץ ולא השומר. ⁸²	שומר חנם פשיעה

מרכיבים רבים קושרים את דברי גאיוס למשנתנו. דבריו על זכות התביעה מן הגנב מהדהדים את המשנה הפותחת את פרק שלישי.⁸³ אך לענייננו הנקודה המרכזית היא ההקבלה בין דברי גאיוס למהלך הדברים בקובץ השכירות גופו בפרק 1. גאיוס מתייחס לאחריותם של המלווה, שומר המשכון, האומן, השואל והשומר, על החפץ המצוי בידיהם, והוא קובע את רמת השמירה של כל אחד מהם. על פי דרכו [סעיפים 205–206] הוא לומד מן האומן על רמת אחריותו של השומר. כיוון שהאומנים מקבלים כסף תמורת מלאכתם, הם מקבלים על עצמם לשמור על החפץ

82 Gaius III, §§ 203–208 (ed. de Zulueta, pp. 220–223)

83 לעיל עמדנו על הרקע הפרשני של משנה ג, א הקובעת אימתי השומר זוכה לכפל והוא בעל זכות התביעה מן הגנב, ואימתי זכות זו נתונה לבעלים. אך ההשוואה לגאיוס מעוררת את האפשרות שמא מקורה של הבחנה זו מעוגן גם הוא בשיח המשפטי הרומי. אם כן, בעקבות השחזור שהצענו לזיקה בין פרק ג לדיני השומרים בפרקים ז-ח, יש מקום להרהר באפשרות שמשניות 'המפקיד' בפרק ג ומשניות 'השוכר' בפרקים ו שייכות למקבץ משפטי אחד המקביל בפרטים רבים למהלך הדברים של גאיוס.

ולהיות אחראים לו גם במקרה של גנבה.⁸⁴ זהו מרכיב מובנה בחוזה השכירות, וממנו נלמד העיקרון שהנאה מן החפץ שבידך מחייבת אחריות במקרה של אבדה ונזק. מכאן מסיק גאיוס ששואל הנהנה מן החפץ שבידו חייב בגנבה, ואילו שומר שאינו מקבל שכר חייב רק על פשיעה.

והנה, נוסף על הדמיון הניכר לפרטי מערכת השומרים התנאית, נודעת משמעות רבה להקבלה בין מהלך הטיעון של גאיוס לבין מבנה הקובץ במשנה. גאיוס פותח בבעל משכון ובאומן, ומהם הוא לומד על השואל ועל השומר. מהלך זה תואם את סדר היחידה שלפנינו ואת המהלך העולה ממנה. לאחר שהמשנה קובעת את מעמדם של האומן ושל בעל המשכון כשומרי שכר על החפצים שניתנו בידיהם (ו, ו-ח), מופיע הכלל הנוגע לרמת החיוב של ארבעת השומרים (במשנה הבאה בקובץ), והמשנה מפרטת כסדרה את רמת אחריותם לנזקים (ז, ח). מה שנראה אפוא במשנה במבט ראשון כחיבור מלאכותי, וכעין גרירה של הלכות שומרים בעקבות מקרי השכירות, מתברר מתוך השוואה זו כיסוד המכונן את המערכת כולה. עיקרון המחויבות ההדדית העומד ביסוד חוזה השכירות מטיל אחריות על השכיר,⁸⁵ והוא מספק את התשתית לקביעת רמת השמירה הנדרשת בכל מקרה. דיני שומרים הם אפוא מרכיב אינטגרלי בתוך קובץ השכירות, ומסגרת טקסטואלית זו מספקת את ההקשר המשפטי לפיתוח מערכת השומרים אל מעבר ליסודותיה המקראיים.

במסגרת הנוכחית נחשב שומר שכר למקרה נוסף של חוזה שכירות, כמי שמקבל שכר עבור שירות שהוא מספק לבעלים.⁸⁶ מתוך כך נגזר שהוא אחראי במקרה של גנבה או אבדה, כמו שאר האומנים. לעומתו, כפי שכותב גם גאיוס, שומר חנם אינו נכלל במסגרת זו, ולפיכך הוא חייב רק על נזק ישיר שהוא עצמו ביצע מתוך הזנחה או פשיעה. על כך אפשר להוסיף שגם השוכר, הנכלל אף הוא במסגרת חוזה השכירות, מקבל על עצמו אחריות בדומה לשומר שכר.⁸⁷ קובץ השכירות בהקשרו

84 על חיובו של אומן בגנבה ובאבדה כדין שומר שכר, הנהנה ממה שמשתכר, ראו ש"י פרידמן, תלמוד ערוך: פרק השוכר את האומנין, בבלי בבא מציעא פרק ששי, ירושלים תשנ"א, עמ' 241-243.

85 יש בכך כרי לבאר גם את ההבדל בין האומן, שנחשב בעיקרון לשומר שכר, לבין הפועל, הפטור מן הנזקים (ו, ח), כיוון ששכרו נמוך והנאתו קטנה.

86 על רקע זה יש להבין את הצירוף הקדום 'נושא שכר' המתייחס, כפי שהראה הנשקה (לעיל, הערה 5, עמ' 44-47), למי שמחזיק חפצו של חברו מלכתחילה לשם מלאכה, ולא דווקא לשם שמירה גרידא.

87 למרות שהוא משלם על הבהמה שהוא מחזיק, ואינו זוכה בתשלום כשומר, כל מי שכלול בחוזה השכירות אחראי למה שבידו. יש אף שיטות תנאיות שלפיהן השוכר חייב באונסין כשואל. ראו תוספתא, בבא מציעא ח, כ-כא (עמ' 106-107), והנשקה, שם, עמ' 54-57.

המשפטי הרומי מספק לנו אפוא את ההקשר המיידני שמתוכו אנחנו יכולים לעקוב אחר התגבשות ההבחנה בין שומרים שונים, ואחר שילובו של השוכר בתוך מערכת זו.⁸⁸

ה. סיכום

ברחבי המשנה פזורות עדויות לתהליכים של ארגון מחדש של הנושאים ההלכתיים בהתאם לתבניות חדשות. הצעתי לזהות תהליכים מעין אלו בהקשרים נוספים,⁸⁹ אלא שכאן עלה בידינו גם לזהות את ההקשר המשפטי והלמדני הקונקרטי שבו התרחשה העריכה המחודשת של מסכת נזיקין. המעבר מסידור על פי סדר המקרא לארגון נושאי מלמד על ההתרחקות מן התבנית הקדומה האופיינית לספרות בית שני, שבה הנושאים מופיעים בהתאם לסדר פרשיות התורה, ועל אימוץ תבניות חדשות. בנוסף לכך, השילוב המחודש של דיני השומרים בתוך קובץ שכירות מלמד על הזיקה של המערכת ההלכתית של שכירות לתחום המשפטי הרומי *locatio conductio*. המשנה כוללת אותו טווח של מקרים הכלולים בתחום משפטי מורכב זה, וכפי שראינו היא מתמודדת עם סוגיות משפטיות דומות. מסגרת זו אפשרה למשנה להסדיר יחד תחומים אחדים שאין להם כל יסוד מקראי, אך התנאים ראו לנכון לכלול אותם בתוך המערכת המשפטית המתהווה.⁹⁰

בניגוד לדבריו, אין צורך להניח שזוהי העמדה הקדומה דווקא, אלא שעצם הנאת השימוש מחייבת אפילו באונסים.

88 הטענה שלפיה ההבחנה בין שומר חנם לשומר שכר נוצרה רק במהלך התקופה התנאית עומדת במוקד עבודתו של הנשקה, שם, עמ' 23-44. הניתוח המוצע כאן בדבר קיומו של קובץ נפרד ומאוחר של שכירות עשוי לתמוך בטענה זו ולספק מסגרת להתפתחותה המאוחרת של הבחנה זו. עם זאת, טענה זו אינה מהותית להצעתי, ואני נזהר מלכרוך את ההתפתחות הטקסטואלית בהתפתחות הלכתית ספציפית. כמו כן, בניגוד להנשקה, אינני טוען שאפשר לזהות במשנה מעתק בין שתי פרשנויות – מוקדמת ומאוחרת – לפרשיות השומרים (כמפורט לעיל סעיף ג). הנקודה המרכזית מבחינתי היא שבצורתה הנוכחית של המשנה, ההבחנה בין השומרים בפרקים ו-ז משקפת את עקרונות דיני השכירות ומתפרשת מתוך מערכת זו. אין הכרח להניח שהבחנה זו לא הייתה קיימת קודם (גם אם היא לא הופיעה בנוסחה המקורי של משנה ג, א שכלל לא נדרשה להבחנה זו), וגם אין הכרח להסיק שבעקבות הבחנה הלכתית זו התפרש מחדש היחס בין שתי פרשיות השומרים.

89 ראו לעיל, הערה 9.

90 במאמר שהוקדש לנושא טען לפין כי מסכת בבא מציעא אינה מושתתת על מסורות קדומות מתקופת בית שני ובעיקר נשענת על תורתם של החכמים לאחר מרד בר כוכבא. ראו H. Lapin, 'Early Rabbinic Civil Law and the Literature of the Second Temple Period', *Jewish Studies Quarterly* 2 (1995), 149-183. המאמר מבוסס על היקף הפיתוח של הלכות פיקדון, ריבית, אבדה ופועלים הרבה מעבר למה שמוכר בחיבורים אחרים מתקופת

טיב ההיכרות של התנאים בדורות השונים עם החוק הרומי, מקורותיו ודרך פעולתו עוד זוקק ליבון, אך דוגמה זו מצטרפת למקרים נוספים שבהם ניכר מאמץ להתאים את ההלכות לעקרונות ולמושגים של המשפט הרומי שבצלו פעלו החכמים.⁹¹ במקרה זה, ביקורת מקורות המשנה והמחקר ההשוואתי של ההלכה הולית שניהם לאותה המסקנה. מן המורכבות הטקסטואלית של המשנה למדנו על קיומו של קובץ נפרד ומאוחר של הלכות שכירות, וההקשר המשפטי הרומי סייע להבהיר את היקפו ומבנהו של קובץ זה. כך מלמד חקר העריכה של פרקי מסכת בבא מציעא על ההקשרים המשתנים של יצירת תורת התנאים ועל התהוות המשנה מן התבניות של ספרות ההלכה של בית שני ועד לעקרונות ולמודלים שהציב החוק הרומי עבור התנאים האחרונים.

בית שני. לדבריו, הלכת החכמים לא רק מפורטת יותר, אלא היא משנה את האופי של הציווי, שהופך מחסידות לחוק (עמ' 181). עובדה לא פחות חשובה היא יצירתם של תחומים משפטיים שלמים שאינם נידונים כלל בספרות ההלכה לפני המשנה. עוד על תפקידו של ההקשר האימפריאלי ביצירתה של מערכת חוקים מקיפה, וקיבוען של נורמות בתוך קודקס משפטי ראו מאמרי: Y. Furstenberg, 'Imperialism and the Creation of Local Law: The Case of Rabbinic Law', K. Berthelot, N. Dohrmann and C. Pekelman Nemo (eds.), *Legal engagement The reception of Roman law and tribunals by Jews and other inhabitants of the Empire*, Rome: École française de Rome, 2021 (forthcoming); 'Rabbis as Jurists in the Roman East', C. Hezser (ed.), *The Routledge Handbook of Jews and Judaism in Late Antiquity* (forthcoming)

91 במאמרים אחרים הצבעתי על הממדים השונים של ההשתלבות של הלכת החכמים במרחב המשפטי הרומי. ראו לעת עתה: 'מעמד השומרונים בהלכה התנאית על רקע תפיסת האזרחות הרומית', ציון פב (תשע"ז), עמ' 157-192; 'מתחרות להשתלבות: דיני אומות העולם במשנת החכמים על רקע הקשר הרומי', דיני ישראל לב (תשע"ח), עמ' 21-58; 'Provincial Rabbis: Shaping Rabbinic Divorce Procedure in a Roman Legal Environment', *Jewish Quarterly Review* 109 (2019), pp. 471-499